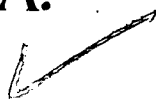

~~2570~~ 2499.

BABYLON ÉS A BIBLIA.

ÍRTA

DR. BABURA LÁSZLÓ.

ESZTERGOM

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA

1903.

A FŐEGYHÁZMEGYEI HATÓSÁG ENGEDELMÉVEL.

19468

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

DR. CSERNOCH JÁNOS

PÁPAI PRAELÁTUS ÉS PROTONOTÁRIUS, APÁT, KANONOK

ÉS ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ ÚRNAK,

A KER. REVINDIKÁCIÓ LÁNGOLÓSZAVÚ ELŐHARCZOSÁNAK

KEGYES, JÓ FŐNÖKÖMNEK
HÓDOLATOM ÉS TISZTELETEM
JELÉÜL
AJÁNLVA.

Van az emberiségnek egy drága ereklyéje, egy szent könyve, melyet gonddal őrzött, pietással olvasott mindenha, mert erősen hitte, hogy bár emberek irták, mégis isteni annak minden szava. Isten iratta arra választott férfiúkkal. Sokan irták, mert az isteni gondolatok és tervek sokaságát egy fel nem tudta volna fogni, áldásigéreteinek bőségét egy be nem tudta volna szívébe fogadni, rettenetes ítéleteinek és boszúfenyegetéseinek súlyát egy el nem tudta volna viselni. Mind-egyikük csak egy-egy érzelmet festett tehát, egy-egy áldást hirdetett, egy-egy csapást, ítéletet jósolt meg a sokból. Csupán néhánynak adatott hosszabb belepillantás az isteni Gondviselés nagyszerű tervrajzába. Ezek többet is irtak azután. S amit megírtak reszkető kézzel, romlandó eszközzel, pusztuló betűvel, azt a Szentlélek megaranyozta égi fényével, hogy meg legyen védve romlás és pusztulás ellen az idők végezetéig. Egy egész népet választott ki e szent könyv őréül, oly népet, melynek faji jelleme emberileg a legnagyobb biztosítékot nyújtotta arra nézve, hogy az isteni kinyilatkoztatásnak minden szava, s amennyiben le van írva, minden betűje is a Fölségest megillető tiszteletben fog részesülni mindenki részéről. A zsidó népet alig ismerte valaki oly alaposan, mint a vérükből való Flavius Josephus és ő mondja erre nézve: Hogy mily nagy tisztelettel viseltetünk a mi sz. könyveink iránt, az mindenki előtt ismeretes. Mert bár már annyi század mult el felettünk, még nem találtatott oly vakmerő, aki csak keveset is hozzáadni vagy elvenni vagy megváltoztatni merészelt volna. Mindnyájunknak ugyanis már születésünk első pillanatától fogva belénk van oltva és velünk született a mélységes meggyőződés, hogy ezek Istennek parancsai s hogy azokhoz hűségesen ragaszkodnunk kell oly

annyira, hogy érettük örömmel meg is haljunk, ha a szükség úgy hozná magával. (c. Ap. 1, 8.)

Története e népnek számtalan esettel be is igazolta ez állítást. A szentírás volt a választott nép egész életének mozgatója. Abban lapoztak, abban kerestek vigasztalást, ha az Úr büntető keze nehezedett reájuk. Abból merítették haláltmegvető bátorságukat, ha harczban állottak a theokratia ellenivel. Nem hiába volt az isteni mű, — bele tudott szólni az élet minden körülményeibe s a holt betűk mindannyiszor megelevenedtek, valahányszor veszni indult a hit, kihalóban volt a remény, lankadni készült a kitartás. A Sínai hangosan szóló Istene szólt belőle. A világokat teremtő hatalmas Jehova markolt bele a lelkekbe sárgult, fakó leveleinek olvasása közben s a pergamenttekercs tovabontásával mindig újabb és újabb elhatározások bontakoztak ki a kislelkűség ellepte lélekből. A szentírás táplálta a Megváltóba, a megváltásba vetett hitüket s ez a hit volt az ő éltető elemük. Ebben gyökeredzett az áldozat, ebből táplálkozott a liturgia, ezen alapult minden intézményük, a vallásiak csak úgy, mint a politikaiak. Csodálkozhatunk-e akkor, ha a legbensőbb tisztelettel illették e könyvet, mint földi boldogulásuk útmutatóját s a földöntúli jutalom zálogát?

A szentírás eme tekintélyére támaszkodott maga Krisztus Urunk is (v. ö. Máté 5, 17. Luk. 4, 21. és 16, 17. Ján. 5, 39.) erre hivatkoztak számtalanszor az apostolok tanításukban épp úgy, mint leveleikben.

A) A szentírás és a kritika.

Sajnos azonban, hogy az újszövetség a nagy pietással egyúttal bizonyos kritizáló szellemet is örökölt az ó-szövetségtől a szentírást illetőleg. Már a zsidóknál is sokan voltak, kik felvilágosodottnak tartották magukat s az alázatos hit hiányában saját eszüket tartották hit dolgában zsinórmértékül. Ezek bizonyos könyv isteni eredetét három körülménytől tették függővé: hogy a mózesi törvénnyel mindenben egyetértsen, hogy legalább az Artaxerxes előtti időből származzék és hogy a szentföldön iratott légyen. E kritériumok alapján azután vagy egész könyveket, — Tóbiás, Judith, Bölcsesség, Jézus Sirák fia, és a Makkabeusok könyvei — vagy egyes részleteket — Susanna története, Azarias imája, a három babyloniai ifjú dicséneke, Esther könyvének némely történeti okmányai — mint nem isteni eredetűeket egyszerűen elvetettek.

A különböző iskoláknak természetesen más-más tanai voltak s innét magyarázandó a szent könyvek száma körüli ingadozás az újszövetség hajnalán.

Az egyház nem engedte magát ezek által megtévesztetni. A tanai felett őrködő Szentlélek gondoskodott róla, hogy csak isteni eredetű könyveket vegyen fel szentírásába. A zsinagóga ingadozásának nyomai mégis megmaradtak a *proto* és *deutero-canonicus* felosztásban. Különben Damasus pápa 374. évben már mindazokat a könyveket sorolja fel, melyeket később a hippói (393.) a III. és VI. karthágói (397. és 419.) zsinatok, I. Incze pápa és végre a tridenti zsinat (sess. IV. decr. de can. script.) mint isteni eredetűeket említenek. A zsinatok eme határozataitól, kivált az elsőkétől, soká találunk még kisebb-nagyobb eltéréseket. Szent Jeromos tekintélye,

kit az egyház most is „in exponendis scripturis doctorem maximum“ névvel jelez, annyira mérvadó volt ezer év múlva is halála után, hogy arra támaszkodva némelyek nem fogadták el inspiráltaknak az ótestamentumi deuterocanonicus könyveket, melyekről maga a nagy egyháztanító azt vallotta: (Ecclesia) legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam. Nagy szent Gergely pápa úgylátszik ennek alapján nevezhette e könyveket „non canonicos, sed tamen ad aedificationem Ecclesiae editos.“ (Moral. 19, 21. LXXVI, 119.) Alcuin, ki 804-ben halt meg, Jeromosra hivatkozva, Sirák fiának könyvét zárja ki. Hugo a st. Victore († 1141.), Salisbury János († 1180.), Hugo a st. Caro († 1260.) szintén elvetik az összes deuterocanonicus könyveket. Maga aquinói sz. Tamás is kirekeszti a canonból a bölcsesség könyvét (in Dion. de div. Nom. 4, 9.) és S. Th. 1, 89, 8. Sirák fiának könyvét olyannak mondja, mely lehet is, nem is inspirált könyv. Nicolaus Lyrinensis († 1340.) és Antonin († 1459.) csaknem szósz szerint ismétlik sz. Jeromos véleményét: recepti ad legendum, non tamen authentici ad probandum ea, quae veniunt in contentionem fidei. Hasonló felfogással találkozunk még Cajetan kardinálnál is, ki 1534-ben halt meg és másoknál. (L. Dr. Kaulen: Einleitung in die hl. Schrift. Freiburg in Breisgau 1884. 23. l.)

Mindezek természetesen kivételek és pedig, amint látni való — meglehetősen gyér kivételek. Sok esetben nem is annyira az illető írónak meggyőződése, mint inkább egyszerű feljegyzése a régebbi véleményeknek, a mi kiviláglik abból, hogy közbe-közbe a deuterocanonicus könyvekből is idéznek, ha az isteni kinyilatkoztatás szavaival akarnak érvelni. A mi pedig sz. Jeromost illeti, ő is tévedhetett és tévedett is, midőn a saját korabeli zsidó írástudókat követte és az általuk védett canont fogadta el mérvadónak. Pedig már Flavius korában támadtak secták, melyek a zsidók ősi pietását, melylyel a szentírás iránt mindenkor viseltettek, rideg kritikai szellemmel váltották fel és a fennebb említett kriteriumok szerint ítélték bizonyos könyv isteni eredete felett. A régi tévedéseket a XVI. században felújította Luther,

kinek kezdeményezésére Carlstadt az összes deuterocanonikus könyveket, mint apocryphákat egyszerűen kirekesztette. A lutheránusok mostani szentírás-kiadásában ugyan benfoglaltatnak e könyvek, de nem mint inspirált könyvek és theologusaik közt igen sokan teljes mellőzésüket sürgetik. Ugyanígy bánt el Luther az új-szövetségi canonnal. A kiegyenlíthetlen nehézségeket és ellentmondásokat, melyek az ő tana és a szentírásé között lépten-nyomon előtérbe léptek, azzal vélte megoldhatni, illetve megszüntethetni, hogy ama megfelelő könyvektől brevi manu megtagadta az isteni eredetet. Azt — úgylátszik — nem fontolta meg vagy pedig nem is akarta észrevenni, hogy ilyképen önmagával jön ellenkezésbe, midőn egyrészt a szentírást mondja a hit egységű s kizárólagos forrásának, másrészt pedig oly kiméretlenül bánik el annyi századon oly nagy pietással őrzött szövegével. Luther ezzel az eljárásával — talán akaratlanul — úttörőjévé vált a modern rationalistáknak, kik saját eszüket és a kutató tudomány eredményeit veszik zsinórmértékül az embernek Istenhez való viszonyának meghatározásában. Ha ő, ki egész vallási rendszerét a szentírásra volt alapítandó, ily erőszakosan tudott vele elbánni, mi tartsa akkor vissza a merészebb lépésektől azokat, kik kételkednek e könyv isteni eredetében, sőt azt teljesen elvetik? Ha Luther felelősségre vonás nélkül küszöbölhette ki azokat a részeket, amelyek az ő tanával nem egyeztek, miért ne tehessék ugyanezt a kath. egyház és orthodox hit elleni gyűlöletben szellemi örökösei, akik az ész mindenhatóságát hirdetik és hadat üzennek minden, még isteni tekintélynek is, mely bölcsességével mérsékletre, kellő önismeretre s ennek folytán illendő alázatosságra akarja az öntelt embert inteni és szoktatni?

Az újkor heretikusai és az ókori közt nagy a különbség. Azok is a szentírásra támaszkodtak, mint ezek, de nem változtattak rajta és nem vetettek el belőle semmit sem. Csak rosszul magyarázták vagy ex post belemagyarázták tévedésüket a szentírás bizonyos mondásaiba. Így tettek a valentinianusok, így az ophiták; így jártak el Ptolemaeus, Herakleon és Bazilides, bár voltak olyanok is, kik egész könyv-

veket vagy részleteket kiküszöböltek, mint pl. Marcion. Nem a szentírás iránti pietás hiánya volt tehát tévedésük szülőoka, hanem az isteni kinyilatkoztatás értelmének rossz felfogása és hamis magyarázása. Ellenkezőleg az újkori heretikusok. Ezekben nincsen annyi kegyelet a szentírás iránt, mint volt azokban. Minden törekvésük odairányul, hogy az isteni sugallat nimbusát tőle elrabolják és közönséges mesekönyvvé alacsonyítsák le, mely az emberiség gyermekkorának szellemi termékeit foglalja magába és nevelésének eszközeit, az édesgető és rémitő meséket örököltette meg számunkra.

Ezért ásnak oly lázasan a messzi keleten és fáradnak oly lankadatlan hévvel a talált feliratos ásatagok titkainak, rejtvényeinek megfejtésén. A fáraók fényes birodalmának romjaiban és az ősrégi Babylon törmelékeiben akarják hitetlenségük alapköveit felfedezni. Nevetséges lesz az a több ezer éves hit, melylyel az emberiség a szentírást, mint drága ereklyét óvta, avatatlan kezeiktől őrizte s mint boldogságának zálogát tisztelte, mert ime! az ásatások annyira aláássák e hitbeli meggyőződés épületét, hogy ma-holnap porba omlik egészen. S ha az egész hit az isteni kinyilatkoztatáson alapszik s az összes vallási intézmények abból folynak, — mire való e hit, mire való e nehéz járomként reánk nehezető intézmények, mikor a kiásott kövek némaságukban is hangozanak tanuságot tesznek róla, miszerint e „szent“-nek mondott könyvnek épp ama lapjai, melyek a legfontosabb eseményeket s a legszigorúbb szabványokat őrzik, az ősrégi mondakör s a szinte beláthatatlan messziségben szürkülő mesevilág gyarló alkotásait foglalják magukban?

Ime! a modern hitetlenség akna-munkája. Jól számít! Ha sikerül a szentírás tekintélyét lerontani, romba dől minden, a mi azzal összefügg, meginog maga az egyház, melynek tankönyve a szentírás. Ezt a célt látszik a „Deutsche Orientgesellschaft“ szem előtt tartani. A tudományos kutatás leple alatt a modern hitetlenség apologiáját akarja az assyriai és babyloniai ásatásokból összeállítani. Három év előtt külön bizottságot menesztett oda, mely ez ásatásokat eszkö-

zölje. A kezdeményezés dicsősége azonban korántsem e társaságé. Már 1842-ben tett a francia konzul, Bota Emil Mossul közelében kísérleteket nem csekély eredménnyel. Utóda, Place Viktor folytatta a megkezdett munkálatokat. 1845-ben az angol Layard is eszközölt ásatásokat Nimrudban és négy királyi palotát fedezett fel, számtalan kincset hozva belőlük napvilágra. Végre 1886-ban az amerikaiak is Nippurban termettek, hogy történeti kincseket keressenek.

B) Dr. Delitzsch felolvasása.

A „Deutsche Orientgesellschaft“ három évi működéséről legutóbb Delitzsch dr. számolt be egy tartalmas felolvasásban, melynek érdekességét a németek sokoldalú és minden iránt érdeklődő császárájának jelenléte még inkább fokozta. Delitzsch dr. felolvasásának élénkségevel és bátor, hogy ne mondjuk merész hangjával el is ragadta hallgatóit s a császár maga is annyira plausibilisnek tartotta az előadó állásfoglalását, hogy a kir. palotában megismételtette vele az előadást és elrendelte, hogy a *Reichsanzeiger* kimerítő ismeretést hozzon róla.

Mi részünkről csak elismeréssel adózhatunk a hatalmas császárnak, aki az ország ügyeinek vezetése mellett még mindig talál időt egyéb nemes hajlamainak kielégítésére. Elragadtatását is méltányolni tudjuk, amennyiben az oly fáradtságos és költséges ásatások sikereiről számolt be a felolvasó. De tekintve a felolvasás szellemét, a tendenciát, mely vörös fonálként húzódik végig és nyílt lázadássá fajul a szentírás isteni eredete ellen, fel kell emelnünk vétő szavunkat és a hatalmas császár lelkesedését a szigorúan teologikus kérdésekben keveset jelentő, laikus felhevülésnek minősíteniünk. Utóvégre is nem lehet ő mindenben szakember és semmi sem áll oly távol a protestáns uralkodóhoz illő képzettségtől, mint éppen a szentírás isteni eredetéről való tan. Gondolkodásmódját mi inkább aacheni beszédében akarjuk letéve tudni, mint a stilistikailag kétségkívül mesteri felolvasás iránti magatartásában. Az idő, melybe ez ásatások visszavezetnek, oly rég tűnt le a mulandóság óceánjába, hogy biztos adatok alig képzelhetők, még ha érczbe vagy márványba voltak is vésve, mert az a sok század sokat hor-

zolt le róluk. E hiányokat azután a képzelet illetve okoskodás pótolja, természetesen mindig az illető gondolkodásmódjának megfelelőleg, úgy, hogy e kőbe-ércbe vésett történetek olvasásáról is el lehet mondani a reformált theologusnak, Werenfels Péternek klasszikus mondását a szentírásról:

Hic liber est, in quo quaerit sua dogmata quisque:
Invenit et pariter dogmata quisque sua.

Az ásatások kétségkívül nagy értékkel bírnak az akkori népek kereskedelmének és iparának, építészetének, festészeti és szobrászati művészetének, hadászatának, földművelésének és baromtenyésztésének s egyéb társadalmi és állami berendezéseinek s intézményeinek megismerésére. Babylon kulturája valóban magas fokon állott. Ha azonban Delitzsch dr. oly magasnak és általánosnak mondja, hogy belőle származott volna sok olyan intézmény, melyről a szentírásban olvasunk s mely a mózesi törvényben birta alapját, következőleg magától az Istentől származott, mint például a zsidó papság és áldozat, — akkor Delitzsch mégis túllőtt a célon. Joggal is zúdult fel eme véleményei ellen a józan kritika és joggal vádolta a kinyilatkoztatott vallás isteni tekintélye elleni merényletről, midőn nagyon is gyenge s alig összefüggő praemissákból feltétlen következtetéseket von. Sőt az igazság ellen is sokszor vét, midőn szándékosan kiszinezi állításait és biztosnak mondja, amit az assyriológia, ez a zsenge korát élő tudomány korántsem képes még minden kétségen felül bebizonyítani. Álljon itt rövidség okáért csak Jensen Péter kritikája, aki az assyriológia terén elismert tekintély és korántsem vádolható „dogmatikus elfogultság”-ról. „Olyan előadás, mint dr. Delitzsché volt, különféle igénynyel lép fel az előadóval szemben. Amit az ótestamentum tartalmáról, az ékiratokéről, s az assyrobabyloniak egyéb hagyatékairól mondott, annak mindenekelőtt igaznak kelle lennie, ama vonatkozásoknak pedig, melyeket előadó köztük és a zsidó nép közt felfedezett, bebizonyíthatóknak és kivált ott, a hol utóbbiaknak amazoktól való kölcsönzéséről

szólt, minden kétségen felül állóknak kelle lenniök. Eme követeléseknek Delitzsch korántsem tudott elegendően megfelelni.“

A mondottak után áttérhetünk magukra azokra a véleményekre, melyeket Delitzsch felolvasásában megkoczkáztatt és mint befejezett igazságokat akart feltüntetni.

I. A sabbath.

Felolvasó szerint a szentírási sabbatum egy, a babyloniaiaktól kölcsönzött intézmény, mert nekik is volt egy „sabbattu“-juk és „egy kiásott naptár szerint a 7., 14., 21. és 28. nap minden hónapban oly napot jelent, amelyen semminemű munkát végezni nem szabad, amelyen a király sem válthat kabátot, kocsira nem ülhet, áldozatot nem mutathat be, igazságot nem szolgáltatathat, sem sült, sem főtt húst nem ehetik, sőt az orvos sem kezelhet beteget.“

Ámde a nagy hasonlóság mellett, mely e naptár adatai és a szentírásnak a sabbatumra vonatkozó parancsai között tényleg fennáll, (L. Ex. 20, 8. — 16, 5. 23. — 35, 2. — 16, 29.) lényeges különbség is van, nemis egy csupán. A szentírási sabbatum hétnapi időközökben folytonosan ismétlődik az egész éven át, míg az említett naptárlelet szerint mindig a jelzett havi dátumok jelentik a szünnapot. A mi pedig a sabbattu nevet illeti, Jensen assyriologus szerint korántsem biztos, vajjon a fenn jelzett napok e névvel jeleztettek-e, sőt Johns legujabban azt is kimutatta, hogy e napok aligha voltak törvényileg előirt szünnapok, ellenben vannak bizonyítékok, melyek minden hónap 19. napját mondják olyannak, melyen törvény írta elő és őrizte ellen a munkaszünetet. Nem furcsa-e továbbá, a szentírás szép teremtéstörténetét a hat munkanappal és a hetedik ünnepnappal elvetni és helyette egy nagyon is kétes értékű lelet bizonytalan adatait venni föl ősforrásául egy oly intézménynek, mely beláthatatlan multba nyúl vissza és csak akkor érthető igazában és csak akkor ragyog teljes szépségében, ha magyarázatául a szentírás első lapját fogadjuk el?

Ezen persze Delitzsch dr. et Comp. — értsd a modern

rationalistákat — fölényesen mosolyognak. Hogyan lehet a XX. században a „bibliai teremtéstörténet“-tel előhozakodni, mikor a geológia régen kimutatta, hogy nem napok, hanem évezredek dolgoztak földünk kiépítésén? De sietünk ezeket a „tudós“ urakat megnyugtatni, hogy mi is jól tudjuk ezt és nem is vitatjuk egy szóval sem, mintha a szentírás a geológiának első tankönyve volna s mintha Ádám vagy Mózes a geologusok ősatyái volnának. Semmi sem áll oly távol a szentírástól, mint a szaktudományokat művelni. A Genesis kezdete sem akar tudományos geogoniát adni, hanem a teremtés történetét, úgy amint azt Isten Ádámnak víziókban megmutatta. „A víziók e sora nagyszerű s népszerű kioktatása az emberiségnek a teremtésről . . . A hét napon meglátszik, hogy ez csinált és czélzatos fölosztás; épp úgy lehetne több vagy kevesebb napra beosztani a teremtést. A napot és csillagokat egészen népszerű és kicsinyes szerepben lépteti föl. Mily kedves azonban a szentírásnak ez a kozmogoniája, hat napjával s ünneplő sabbathjával! Megérik rajta, hogy ez a hat nap csak készület, hogy csak szent vigiliák a fönséges sabbathra! Az Isten bevezeti az embert a világba; megmutatja neki dicsőségét anélkül, hogy a dicsőségnek sugarait elemezze s királyi palástjának szálait szédszedje; de minek is volna ez mind, hiszen a hat nap a sabbathba siet s a vízióknak célja — az istentisztelet!“ (Prohászka Ottokár dr.: Föld és ég. 459. sk. II.) A paradicsomban látta Ádám e fönséges víziókat s azóta élnek az emberiség öntudatában. Annyi ezredév nem tudta onnét kiszakítani s biztosíthatjuk Delitzschet és elvbarátait, hogy az összes babyloniai leletek sem fogják azt kiszakítani. Nem is a vallásos pietásra, hanem csupán a józan észre s belátásra kell apellálnunk, midőn Delitzsch dr. véleményét az Úr napjának Babylonból származó emberi eredetéről, mint felületest és komoly tudóshoz legkevésbé illőt — egyszerűen elvetjük.

Mi részünkről épp ellenkezőleg az őskinyilatkoztatásnak nyomait véljük a babyloniai szünnapjaiban felfedezhetni, minek magyarázatául elégséges semita származásukra hivatkoz-

nunk. A zsidó népnél jobban tartotta fenn magát a paradicsomból eredő tradíció s élénkebben éltek emlékezetükben Ádám fönséges víziói és mélyebben vésődött lelkükbe a Sínain oly félelmetesen megnyilatkozó Úr Isten akarata, melyet kőbe is vésett és Mózes által oly sokszor kötött szívükre: „Megemlékezzél, hogy a szombatnapot megszenteljed.“ (II. Móz. 20, 8.) Babiloniába tőlük elszakadt hitsorsosaik idegen földön, idegen ég alatt idegen isteneket kezdtek tisztelni; nem csoda tehát, hogy az őskinyilatkoztatás ismerete elhomályosult s az azon alapuló berendezések és intézmények lassankint feledésbe mentek vagy legalább megváltoztak.

II. A paradicsomi bukás.

A sabbathról mondottakkal úgylátszik a merészebb ki-rohanásokra akarta magának Delitzsch dr. az utat előkészíteni. Hogy mily merész, hogy ne mondjuk vakmerő a fel-olvasó véleményeinek megalkotásában, arra nézve álljon itt egy példa szó szerinti fordításban: „A berlini muzeumok egy ritka becsű kincset őriznek. Egy agyagtábla az, rajta egy babyloniai legenda, mely megmagyarázza, mint, hogyan történt, hogy az első ember elveszítette a halhatatlanságot. E tábla feltalálásának helye, t. i. El-Amarna és a sok, vörös egyiptomi téntával rajta elszórt pont, melyek mutatják, mint iparkodott az egyiptomi tudós általuk magának az idegen-nyelvű szöveg megértését megkönnyíteni, — ad oculos bizonyítja, mily buzgósággal tanulmányozták a régiek a babyloniai irodalom termékeit egész Kanaánon át a fáraók birodalmáig. Lehet-e akkor csodálkozni, ha a bibliai elbeszélések egész sorozata most egyszerre tisztább és eredetibb alakban lép napvilágra a babyloniai kincses halom éjszakájából?“ (Babel und Bibel 29. l.)

És alább így folytatja: „Szabad a fátyolt szellőztetnem? rámutatván egy ősrégi babyloniai leltre: középen a fa le-lógó gyümölcscsél, jobbra a férfi, ki a szarvokról, mint az erő symbolumáról ismerhető fel, balra a nő, mindketten a gyümölcs után kinyújtott karokkal, és a nő mögött a kigyó, — emez ősrégi babyloniai kép között és a szentirási törté-net között a bűnbeesésről nem léteznék semmi összefüg-gés?“ (l. h. 37. l.)

Hogyne volna e kettő közt bizonyos összefüggés! A babyloniaiak sem felejtették el a paradicsomi boldogság el-vesztésének szomorú történetét, sőt vallásukban ennek oly

fontos szerepe lehetett, hogy még agyagba is égették. A késő utókornak is meg akarták mutatni, hogy bár különváltak többi testvéreiktől s elhagyták őseik hazáját, még sem hagyták el teljesen vallásukat, azt a vallást, mely az ember eredetét a paradicsomba vezeti vissza és halandóságának szomorú valóságát is onnét származtatja.

Dr. Delitzsch éppen megfordítja a dolgot: a babyloniai vallási legendáiban foglaltatott eredetileg ez a történet s onnét jutott a zsidó néphez és úgy került végre a szentírásba.

Mindenki beláthatja, hogy a terjedelmesből lehet kivonatot készíteni s hogy amaz természetszerűen megelőzi emezt.

Az a babyloniai kép a *kivonat*: a szentírás terjedelmes elbeszélése pedig az eredeti! A képnek eltérése a szentirási leirástól könnyen magyarázható az őskinyilatkoztatás feledésbe menésével; nem úgy a szentirási elbeszélésnek ama képből való származása. Mert a szentirási történet szerint csak az asszony szakított a gyümölcsből és a fán leselkedő kígyó-ördög volt az, mely őt elcsábította. A babyloniai művész vagy már nem tudta e történetet oly pontosan, vagy nem birt annyi inventióval, melylyel megtalálta volna a helyes módot annak megörökítésére. Annyi tény, hogy az a kép nem felel meg teljesen a szentirási elbeszélésnek. De ha ebből a felolvasó azt a következtetést vonja, hogy „ez a történet a babyloniaiaktól származott át a zsidókhoz és ott átalakított“, akkor a tanítványt akarja a mester fölé emelni és a fiút az apa előtt engedi élni. E képnek korát Delitzsch sem tudja biztosan meghatározni és valószínűleg tudós barátai sem. A Krisztus előtti évezredek előreláthatólag még sok évszázadig fognak homályban maradni és ha sikerül is a történet fátylóját e homályban meggyújtani, annyira még sem fog az soha világítani, hogy csak a századokig is pontos kronológiát lehessen összeállítani. Nagyon ingatag alapon áll tehát Delitzsch dr. érvelése. Mindenek előtt biztosnak kellene lennie, hogy az a kép a Mózes előtti időből való és még akkor sem bizonyítana a szentirási bűnbeesés történetének

eredetisége ellen, mert az elfogulatlan elme csupán az őskinyilatkoztatás babyloniai maradványát látná benne.

A bibliai előadásban van rendszer és logikai összefüggés. Látnivaló, hogy Mózes isteni sugallat alatt írta le azt, amit a pátriárkák isteni kinyilatkoztatásképpen századokra terjedő életükön át gondosan őriztek és azután, mint drága hagyatékot utódaikra biztak. Nem félünk tehát a fátyol szelőlőztetésétől, — de elfogulatlanságot a vizsgálatban és józanságot az ítéletben mindenkitől joggal elvárunk, még dr. Delitzschtől is!

III. A vízözön.

A rationalista felolvasó szerint a szentírási vízözön-történet is csak mese, régen ismeretes volt a babyloniaiknál és csak egy részét képezte az Izdubár-legendának, ennek a terjedelmes nemzeti eposnak, mely Izdubár király hőstetteit dicsőítette. Ezt a hőskölteményt a körülbelül 260-ban Kr. e. élt Berosus, babyloniai pap is használta. Reánk csak töredékek jutottak, melyeket az angol Smith fedezett fel és fejtett is meg legelőször. Izdubár egyik babyloniai tetropolisnak volt királya. Ez az Izdubár megsértette egy izben Istar istennőt s ezért keményen bűnhődik. E szorongatott helyzetében felkeresi őst, Hasisadrát, hogy tőle a halhatatlanság titkát megtudja. Urhamzi, Hasisadra hajóslegénye 45 nap alatt át is viszi őt a halál vizén. Izdubár előadja ősének az ő szomorú helyzetét, mire amaz elmondja, hogyan került ő ide, hogyan menekült meg a vízözönből. A 11. táblatöredék Smith fordításában ezeket tartalmazza: „Hasisadra így szólt Izdubárhoz: Izdubár, halld a titkos elbeszélést és az istenek ítéletét kinyilvánítom előtted. Surippak városa, a város, ahol te állsz . . . régi volt és . . . az istenek benne . . . Szolgájuk a nagy isteneket . . . Ami isten . . . Bel . . . Ninip isten és . . . isten a Hades ura. Közben kinyilvánítja akaratukat, és én hallottam akaratát és így szólt hozzám: Surippakite, Ubaratutu fia — készíts számodra nagy hajót utasításom szerint. — Elpusztítom a bűnösöket és az életet. Vedd be a hajóba az összes élő magvakat . . . a hajó, melyet készítened kell, 600 (?) öl legyen a hosszúsága és 60 (?) öl a szélessége és magassága. — Bocsásd a vízre. — Hallottam és így szóltam az uramhoz, Heához: Ha a hajóépítést, melyet nekem meghagytál — bevégeztem — ifjú és

öreg ki fog gúnyolni! Hea megnyitá száját és így szólt hozzám, szolgáljához: . . . mondd nekik . . . elfordult tőlem és . . . fölém helyezkedett . . . mint üregek . . . fenn és lenn . . . a hajó zárva . . . az ár, melyet reátok bocsátok . . . menj be és zárd be a hajó ajtaját. Középre gabonádat, házi eszközeidet és isteneidet, kincseidet — leányaidat és szolgálóidat és fiaidat — a mező barmait és a mező állatait, mindezt össze akarom gyűjteni — hozzád küldeni és a te ajtóddal legyenek elzárva. Az ötödik napon . . . 14 ölnyi területű . . . alakja. Tizennégy ölnyi volt . . . felső részén . . . ráhelyeztem tetőzetét . . . bezártam. — Hatodszor hajóztam benne, hetedszer vizsgáltam meg külsejét . . . a vizek ellen deszkákat tettem bele — hasadékokat láttam és a hiányzó részeket odatettem. — Belülről három mértéknyi szurkot öntöttem szét — három mértéknyi szurkot öntöttem kívülről szét. — Az emberek három mértéket . . . hordván kosarait . . . ládákat készítettek. Bezártam a ládába az áldozatot, melyet áldoztak. Két mértéknyit a ládából kiosztottam a hajósnak . . . és Samaz befejezte a hajó építő fáját . . . erősen és . . . nádat szórtam szét fenn és lenn . . . kétharmada bement. — Mindent, a mim csak volt, mindent összegyűjtöttem, összegyűjtöttem az ezüstöt, az aranyat — élő magot. — Az egész . . . felbocsátottam a hajóba, összes szolgálóimat és szolgálóimat, — a mezei állatokat, a föld élő lényeit, a sokaság gyermekeit, valamennyit felbocsátottam. — Samaz áradást idézett elő — éjjel kezdte és így szólt: Nagy esőt akarok bocsátani az égből. Azon napon, amelyen ünnepét ültem, — azon napon, melyet ő meghatározott, nem féltam. Bementem a hajó közepébe és bezártam ajtómat — a hajó kormányzására, Buzurzadirabinak, a hajósnak — kezébe adtam a palotát — reggel a vihar dűhe, — keletkezett az ég végétől kezdve — és messze — mennydörgött Vul annak közepén — Nebo és Sarú haladtak elől — a trónus hordozói síkon és hegyen haladtak — a pusztító Nergal sujtott — Ninip előljárt és földre sujtott — a szellemek a pusztulást vitték — hatalmukban végigsöpörték a földet. Vul vízarádása az évig ért — a fenséges föld pusz-

tává lett. Minden élet elpusztult a föld színéről — a hatalmas ár az égig emelkedett — testvér nem látta testvérét. Az emberek nem ismerték meg egymást. — Az istenek az égben féltek a vihartól és oltalmat kerestek — Anu egébe mentek fel — mint a kutyák halomra hulltak. És Istar úgy beszélt, mint valamely gyermek. Mindnyájan romlásnak néznek elébe. Népem a gonosznak volt szentelve és én így jövendöltem. Megszültem népemet és a halak ivadékaként töltik már el a tengert. Vele sirtak az istenek, — az istenek sóhajtozva üldögéltek, néma volt ajkuk a bekövetkezendő romlás miatt. — Hat nap és éj mult el. — Szél, áradás és vihar elhatalmasodtak. — A 7-dik nap folyamán lecsendesült a vihar és az áradás megszűnt. A tengert száradni hagyta és a szél és az áradás megszűnt. A tengert erős hullámlásban láttam — és az embereket általános romlásban — nádként uszkáltak holttesteik. — Felnyitottam az ablakot és a fény arczomra lövelt — elmúlt. Leültem és sirtam, arczomon könnyek peregtek végig — megláttam a partot a vizek szélén. Nizir országához jutott a hajó. Nizir hegye feltartóztatta a hajót, nem volt képes rajta átmenni. A 7-dik napon, ennek folyamán, — galambot bocsátottam ki és elhagyott engem, elment és ide-oda röpült — nem talált nyugvóhelyet és visszatért. — Fecskét bocsátottam ki, és elhagyott engem, elment és ide-oda röpült — nem talált nyugvóhelyet és visszatért. — Hollót bocsátottam ki — elrepült és látta a víz apadását, evett, úszott és tovament és nem tért vissza. Kibocsátottam minden állatot a négy szél irányában, italáldozatot mutattam be — oltárt emeltem a hegy tetején — hét növényt levágtam — alája nádat, fenyőgalyat és szingárt tettem. Az istenek összegyültek szaga felett, összegyültek jó szaga felett — az istenek, mint legyek estek neki az áldozatnak. Azon napokon könyörögtem hozzájuk, hogy ne hagyjanak el soha. Jöjjenek oltáromhoz az istenek, ne jöjjön Ilu oltáromhoz. Mert megfontolás nélkül hozta létre a vizözönt és okozta népemnek vesztét. Ilu útjában régóta látta a hajót és haraggal eltelve az istenekhez és istennőkhöz ment: Ne engedjétek meg egynek is, hogy megmeneküljön a mélység-

ből. Ninip megnyitá száját és így szólt a harcos Iluhoz: Hea, ki kérdezősködik a felől, amit tett? És Hea tudott mindent. Hea megnyitá száját és szólt, és mondá a harcos Belnek: Istenek fejedelme, harcos — ha haragos vagy, vizözönt hozasz létre. A ki bűnt követett el, a maga bűnét követte el, aki gonoszt cselekedett, saját gonoszsága az, — az igazságos fejedelem ne engedje meg, hogy elpusztuljon, a hívő nem engedi meg, hogy megsemmisüljön! A helyett, hogy te vizözönt létesítesz, hatalmasodjanak el az oroszlánok és pusztítsák el az embereket. — És az istenek álmodást bocsátottak Hasisadrára — és ítéletüket meghallotta. Midőn ítélete beteljedesett, a hajó közepére lépett Bel, — megfogta kezemet és felemelt — felébresztette feleségemet és hozzám vezette — szövetséget kötött, szerződést készített és áldását adta — Hasisadra és a nép előtt ily módon: Ha Hasisadra és neje és a nép, hogy hasonló legyen az istenekhez, eltávoznak, — lakjék Hasisadra távoli helyen a folyamok eredeténél. Magukkal vittek és egy távoli helyre a folyamok eredetéhez helyeztek. (Lásd dr. B. Schäfer: Die Sündfluth in der Tradition der Völker. Fordítása megjelent a Hittudományi Folyóirat 1894-iki évfolyamában 421—98. II.)

Egész terjedelmében közöltük a 11. tábla tartalmát, részint hogy a szives olvasó lássa, mily bizonytalan és hiányos e feliratok megfejtése, másrészt pedig, hogy Delitzsch dr. et Comp. elfogultságát illusztráljuk. Mert hogy a szentírás monotheistikus történetéből hogyan fejlődött ki a babyloniai polytheistikus mese, azt könnyen lehet megmagyarázni, de nem megfordítva. A pogány sokistenségbe való sülyedéssel meg van magyarázva a monda meseszerűsége, kicsinyessége, hogy ne mondjuk nevetséges volta, midőn egy istennő bosszúművéről hallunk vagy az áldozatnak éhes kutyákként neki eső s jó illatára, mint dongó legyek összegyülekező istenekről olvasunk, vagy mikor Hasisadra, a szorongatott, gyenge ember eltiltja oltárától Ilu istent, mert hogy megfontolás nélkül hozta létre a vizözönt. Mily más képet tár elénk a szentírás? Mily mélyen okolja meg a vizözönt, mint isteni büntetést az erkölcsi romlásban teljesen elmerült

emberiségre? Mily szépen ragyogtatja élénk Isten hosszantűrését, midőn 120 esztendő t enged a megtérésre s a bárka építésével a legközvetlenebbül figyelmezteti a bűn mámorába merült emberiséget, mily szépen az ő végtelen igazságosságát, mikor az igaz Noé és családját ily rendkívüli módon menti meg az általános pusztulásból, mily szépen az ő bölcsességét, mely a bárka méreteinek és készítési módjának meghatározásában nyilatkozik meg, hogy az állatfajok is meg legyenek mentve? A boszúvágótól égő Istar s a haragvó Bel mennyire eltörpülnek a szentírás Istene mellett?

Ha másrészt mégis találunk rokon vonásokat, azzal csak még világosabban van beigazolva, hogy az őskinyilatkoztatás Babylonban sem ment teljesen feledésbe, bár a babona által elhomályosított elme sokat felejtett belőle és a megfogyatkozott, megnyomorodott belátás sokat változtatott rajta. Így magyarázható, hogy a babyloniai monda is bűnből származtatja a vizözönt, hogy maga az istenség rendeli el a hajó építését, hogy csak egy jámbor ember menekül meg családjával s az összes állatfajokkal, hogy a hajó kívülről-belülről szurokkal van bevonva és bezárva. A további történet is nagy részben összhangzik a bibliával. Hasisadra-Noé kinyitja a bárka ablakát s hogy meggyőződjék az ár elmúltáról, madarakat bocsát ki. Végre megállapodik a hajó egy hegyen, mire kiszáll, oltárt emel és égő áldozatot mutat be Istennek, aki megígéri, hogy nem pusztítja el többé vizözönnel az élő világot; végül az áldás és szövetségkötés is közös mindkettőben. Joggal mondja azért Schäfert Bernát dr., bécsi egyetemi tanár idézett művében éppen ezt a mondát a legpontosabbnak, mely az őskinyilatkoztatást a leghivebben őrizte meg valamennyi népmonda között. Dr. Delitzschnek nem ajánlhatunk jobbat, mint hogy tegyen le előítéleteiről és vessen el magától egy jókora adagot — elfogultságából!

Még egy kijelentésére kell kitérnünk. Azt mondja ugyanis, hogy a szentírási vizözön-történet már csak azért sem fogadható el valónak, mert természettanilag magában véve is teljes lehetetlenséget állít. Valószínűleg általánosságát érti a felolvasó, amire a szentírási szöveg tényleg enged következ-

*17 Biblia könyve
10. rész utolsó
részlete az isten
kiszállásának
szünetéről
Babilonban.*

tetni. Csodáljuk a tudós felolvasót, hogy nincsen tudomása róla, miszerint a józan exegesis régen felülemelkedett már e túlhaladott állásponton. Már az olasz geologus, Valisnieri (1731.) keményen lezáfolja azt a százados nézetet, mely a hegyszakadékokban és üregekben talált őskori állat-, csiga- és növény-kőületeket mint a szentirási vizözön tiszteletreméltó maradványait ismerte fel és gáncsolta azokat a kevésbé óvatos exegetákat is, kik szégyent hoznak a theológiára és tudományra egyaránt, mikor hozzászoknak folyton összekeverni a szentet a profánnal, a kinyilatkoztatást a tudománnyal. A „diluvium“ név egész korszakot jelent, melynek a szentirási vizözön is egyik jelensége. Ezt a vizözönt geológiai tényezők okozták; de a világrend egy lévén, a fizikai tény a morális rendben mint büntetés szerepel. A katasztrófát a fizikában, s a büntetést a morálisban egybefűzi a mindent előrelátó és intéző Gondviselés. (Prohászka O. dr. Föld és ég. 265. l.)

Lám, a modern kath. exegesis korántsem akad fenn a tudomány vivmányain és jól tudja a szentirási történeteket azokkal összeegyeztetni. A tudós felolvasónak tehát azt ajánlanók, hogy a jelent ne ítélje meg a száz év előtti álláspontból; tartson lépést a haladó tudománnyal és nyissa ki szemét, de mérsékelje ellenszenvét is, hogy tisztán lásson, mert az a legvakabb, aki nem akar látni!

*Argumentatio ad hominem et mutatio clausulae
Höblögés is*

IV. A teremtéstörténet.

A vízözönről mondottak után dr. Delitzsch így folytatja:

„A babyloniai Gilgamesch-eponon kívül, melynek 11. táblája ezt a vízözönmondát foglalja magában, még egy másik szép, babyloni költemény birtokában vagyunk; ez a világtéremtés eposa. E szerint a minden dolgok őскеzdetén a sötét chaotikus ősar hullámozott ide s tova, az úgynevezett Tiamat. Mihelyt azonban az istenek intézkedtek, hogy rendezett világegyetemet alakítsanak, felkerekedett Tiamat, leginkább sárkány képében, de úgy is, mint kétféjű kígyó ábrázolva, elkeseredett gyűlölettel az istenek ellen, mindennemű szörnyetegeket szül magából, névszerint óriási mérges kígyókat, melyekkel egyesülten 'mégében dülva-fúlva, az istenek ellen harczra készül. Az összes istenek remegnek félelmükben, amint a rettenetes ellenfelet megpillantják, csupán Marduk isten, a világosság, a hajnali és tavaszi nap istene ajánlkozik a páros viadalra oly feltétellel, hogy övé legyen azután az istenek közt az elsőség. Pompás jelenet következik ezután: Marduk isten, miután keleten, délen, északon és nyugaton óriási hálót feszített ki, hogy semmi se illan hasson el Tiamatból, ragyogó fegyverzetben, királyi fénybe burkoltan négy, tüzes paripától vontatott kocsijára ül, a körben összegyűlt istenek ámulásától, bámulásától kísérve. Egyenesen a sárkánynak tart és táborára ront, kiadva a páros viadal jelszavát. Tiamat erre vadul és haragosan ordított s egész valójában megrendült. Kinyitá száját, amennyire csak bírta; de mielőtt becsukhatta volna, Marduk isten a rossz szelet engedé belétődulni, lándzsájához nyult és ketté hasítá szívét, földre terítette

tetemét s reáállott, mialatt tábora bilincsre veretett. Erre Marduk simán ketté vágta Tiamatot, mint egy halat s egyik feléből az eget képezte, a másikkól a földet; felruházta az eget holddal, nappal és csillagokkal, a földet növényekkel és állatokkal, míg végre az első emberpár, agyagból és közéje kevert isteni vérből — a teremtő kezéből származott.“

Valóban, erős képzelő tehetség kell hozzá, hogy e mythologikus meséből valaki a szentírási teremtéstörténetet kiolvassa. Igazán, minden elismerést és dicséretet érdemel az a „papi tudós,“ aki ebből a meséből a bibliai teremtéstörténetet faragta, és bámulatos az a tiszta alkotó erő, mely a sokistenség tohu va bohujá-ban biztos szemmel észrevette az egyistenség fenségét, mely félretéve minden emberi tekintetet, sőt teljesen megfélelkezve arról a mélységes tiszteletről, melylyel az emberek általában minden babyloniai termék iránt viseltettek, meg merte hamisítani az igazságnak és üdvösségnek Babyloniából jövő ígét és letéve minden félelmet a detronizált istenek esetleges haragjától, fennen hirdeti az Isten legfőbb és kizárólagos egyeduralmát. E „papi tudós“ szellemi nagyságánál egyedül Delitzsch dr. szellemi törpeségét bámuljuk még jobban, mely nem tud annyira felemelkedni, hogy megismerje a közös forrást, — az őskinyilatkoztatást, melyből az a „papi tudós“ és a babyloniai költő is merített, csakhogy mig amaz magából a forrásból merített, mellette állva s tiszta vizében gyönyörködve, addig emez már csak azt a vizet élvezte, melyet az őshazától elszakadt népe magával hozott: bizony meg is fogyatkozott ez az éltető víz, mert a nagy út hevében nagy része elpárolgott, s meg is zavarodott, mert idegen földön piszkos agyagedényben tartották!

Ha pedig Delitzsch alább azt állítja, hogy „minden kísérllet, mely arra törekedett, hogy a szentírási teremtéstörténetet összhangba hozza a természettudomány vívmányaival, hiábavaló volt és lesz is mindenkor“, sietünk őt megnyugtatni, illetve felvilágosítani. A szentírás állításait soha meg nem fogja czáfolni semmiféle tudomány, mert minden tudósnak

tudnia kell, hogy a szentírás nem tudományos encyclopaedia, hanem az isteni kinyilatkoztatásnak könyve, melynek írói az által, hogy látomásaikban sokat megtudtak, ami egy szaktudós-nak is becsületére vált volna akkor, amikor ők éltek, — nem lettek maguk is szaktudósokká, hanem azok maradtak, akik voltak: theológusok és próféták. Azt ugyan nem tagadjuk, hogy voltak katolikus exegeták, akik a szentírásban rendszeres természettudományt is kerestek és véltek feltalálni, akik az inspiratio csalhatatlanságát még tudományos szempontból is minden áron bevitatni akarták, például: a negyedik nap előtti világosság lehetőségét, a szentírás „napok”-nak megfelelő világkorszakok egymásutánját stb. De azt meg fogja engedni dr. Delitzsch, hogy a jelen kor exegetái nem így vélekednek. Bármily nagy tekintélynek örvendenek a szent-
 atyák a theologia terén, — geologikus nézeteiket mégsem osztják az ujjakkori egyházi írók. Keil, Bosizio S. J., Veith és Sorignet Frissl egészen magukra hagyatva állanak e kérdésben a hexaëmeron értelmezésével. Ellenben legio azoknak száma, kik a geologia vivmányait szemmel tartva, más-más magyarázatát adják a Genesis I. fejezetének. Marcel de Serres, Cuvier, Fraas, Pianciani, Pfaff-Ebrard, Hettinger, Lüken, Reusch, Schmid, Zöckler, Buckland, Wiseman, Hengstenberg, Raumer, Schubert, Wagner, Kurtz, Westermaier, Keerl, Lange, Hahn, Schäfer B., Gutberlett, Gütler, Schöpfer és még sok más tudós, mind e táborba tartozik. A szentírás a tudomány bizonyításaitól teljesen független. Nem szorul reá sem az astronomiára, sem a geologiára, sem a zoologiára, hogy tekintélyét az emberek előtt megállapítsa, illetve fentartsa, mert minden tekintélye Istentől van, igazmondása, szavahihetősége Istenre van építve; aki hisz Istenben, annak szent ennek a könyvnek minden szava. „A szentírás első fejezete — mondja dr. Prohászka — a gondolkozó ész mindenek okára és teremtőjére utalja; tanítja, hogy a föld s minden, ami Istenen kívül van, nem örök, hanem lett bizonyos kezdetben, s úgy lett, amint Isten akarta, s amint az Urnak jónak látszott. (Föld. és Ég 470. I.) A szentírás nem tanít természettudományt, nem ad tudomá-

nyos fejtegetéseket, nem elegendik kozmologiai részletezésekbe, de ugyanakkor az emberéletnek történeti adatait, hol tényekről, átélt dolgokról van szó, történeti hűséggel közli. (U. o.) Érint embereket, helyeket, tényeket. Nem csal sehol, jól értesült mindenütt. Kivéve, hogy kisebb dolgokban a kritika az igazi, ősz-szöveg iránt van kétségben.“ (471. l.)

Ne akarja tehát dr. Delitzsch hallgatóit megteveszteni, mintha a hívő exegetáknak egyéb gondjuk sem volna, mint összhangot teremteni a szentírás első fejezete és a geologia legujabb vívmányai között. Távol áll tőlük! De a teremtés valóságában erősen hisznek. Tudják, hogy a teremtés, a végtelen lénynek érthetetlen aktusa, melylyel a világot létbe hívja, fölfogásunkat meghaladó titok. (471. l.)

Azért a modern exegesis nem is törekszik megfejtésére, hanem alázatosan elfogadja azt, amit erre nézve a szentírásban olvas, s ez csak becsületére válik, mert azt talán Delitzsch dr. is megengedi, hogy Hasisadra elbeszélése sokkal mesésebb és hihetlenebb, mint a Genesis első fejezete!

Ha a felolvasó a mondában szereplő Tiamat-ot a zsidó Tehom-mal azonosítja, (i. m. 34. l.) csak ismétli, amit már Schrader is mondott. Pedig igaza van Knieschké-nek, (Bibel u. Babel, El u. Bel. 17. l. Westend Berlin, Verlag d. Akad. Buchhandlung W. Faber et Comp.) midőn e két szó különböző végezetére utal, mely legfeljebb a gyökér közösségét engedi meg, de korántsem a jelentését is. Különben furcsa dolog is ám az a Tiamat; valami ősár, zavaros víz, mely ide-oda hullámszik, azután egyszerre tüzet okádó sárkány, mely mindenféle más szörnyeteget szül magából, és pedig észszel bíró sárkány, mert fellázad az istenek ellen, midőn ezek a világrendet megállapítani akarják. S micsoda képtelenség a páros viadal, mily bántó dolog, midőn Marduk a leölt sárkány egyik feléből az eget alkotja. Mennyivel szebb ennél a bibliai elbeszélés, melynek zürzavaros chaosa felett lebeg a Lélek, a mindeneket életető, s oly fenséges harmóniával elren-

dező Lélek! Isten szava teremt, Isten szava elrendezi a teremtményeket, „legyen“ szavával fényt derít, „erősséget“ épít, az erősség kék sátrára rátűzi a napot, s a holdat, amazt nappali, emezt éjjeli óramutatóul.“ Valóban „gyönyörű, dramatikus előadása a világ eredetének,“ mellyel összehasonlítva a Hasisadra beszéde valóságos eszkimo-bölcsesség! S mégis ebből vedlett volna ki amaz?!

A szentírási teremtéstörténetnek van még egy különlegessége: a hét napra való felosztása. Mózes nem írt tudományos fejezetet a teremtésről, azért nem bocsájtkozik annak részletezésébe. Neki elég, hogy a tényt elmondotta: Isten mondá — és lett! Hogy éppen hat nap keretébe szorítja az egész teremtés munkáját, és a hetedik napon már ünnepi nyugalomban mutatja be nekünk az egész mindenséget, ezzel ő nem akart világkorszakokat kijelölni, hanem egyszerűen a sabbath fontosságát a szivekbe vésni. Nem azért nyugszik meg a Teremtő a hetedik napon, mintha a hat nap munkája kifárasztotta volna s kimerítette volna munkaerejét, hanem hogy minél hathatósabban belevésse népének tudatába e napnak megszentelését, hogy megtanulja abból, hat napon át serényen dolgozni, de a hetediken megnyugodni, nemcsak hogy erőt gyűjtsön a következő hétre, hanem mindenek előtt, hogy Istennek is megadja, ami az Istené.

A teremtéstörténetnek e szép jelentőséggel bíró elrendezését hiába keressük a babyloniai teremtés-eposban. Amint a mondottakban nincsen észszerűség, úgy az anyag dispositiójában sincsen rend. Maga Schrader is tanítja, hogy sem az ékiratokban, sem Berozus irataiban nem találjuk nyomát annak, mintha a babyloniaiak a teremtést hét napig tartónak gondolták volna maguknak. Ha ennek daczára mégis azt állítja — és utána dr. Delitzsch is, — hogy a hét nem zsidó különlegesség, hanem egy ősbabyloniai intézmény, melyet aztán tőlük vettek át a zsidók, midőn a dél-babyloniai Ur Kasdimban tartózkodtak, Knieschké-vel egyszerűen azt kell mondanunk, hogy ez állítás érthetetlen. Érthetetlen azért, mert a legrégebbi babyloniai emlékekben — a teremtéstörténet nagy eposában sincs róla szó. Ha ezzel szemben a szentírás teremtéstörté-

netében oly világosan látjuk a hétnek isteni eredetét, csak újabb bizonyítékát látjuk ebben is annak az elvitázhatatlan ténynek, hogy a szentírásban bugyog fel tiszta, meg nem zavarodott forrása az őskinyilatkoztatásnak, míg a babyloniai eposban a pogány babona által elhomályosított elme s megfogyatkozott emlékezet silány termékét kell felismernünk.

V. A mózesi törvény.

Dr. Delitzsch szerint ez is tulajdonképpen babyloniai termék, tehát a Sínai története nem egyéb mesénél, keretűl kigondolva a Babyloniából hozott „tizparancsolatnak.“ Merész állítás! Nagy és szilárdan álló bizonyítékok szükségesek annak megerősítésére! Dr. Delitzsch azonban inkább csak állit vakmerően, mintsem bizonyítana. Halljuk őt magát.

„Kimondhatatlanul bele van minden emberi szívbe vésve a tilalom, barátunkon olyasmit elkövetni, amit magunk sem kívánunk, hogy velünk megtörténjék. „Felebarátod vérét ne ontsad, felebarátod feleségéhez ne közeledjél, felebarátod ruháját ne tulajdonítsd el“ — az ember önfentartási ösztönének emez alapkövetelményeit, a babyloniaknál egészen úgy olvassuk összeállítva, mint az ó-testamentum 5. 6. és 7. parancsaiban.“

A felolvasó úgy látszik arra számított, hogy hallgatóiban nem lesznek oly bátor és e kevésbé ismert tudományban annyira otthonos férfiak, kik az ünnepi hangulatot ellentmondásaikkal megzavarnák, vagy, akik egyenesen hazugságnak bélyegeznék e merész állítását. Jensen fordítása ugyanis világosan megczáfolja azt. Az eredeti ékíratú szövegben éppen nem szerepelnek e parancsok „egészen olyan összeállításban,“ mint a szentírásban, de sőt nem is parancs, hanem kérdés alakjában fordulnak elő sok más, hasonló kérdéssel egybekeverve s végre nem is úgy vannak előadva, mint egy, mindeneket kötelező törvény, hanem mint egy eskütételi formula. Ezek mind lényeges különbségek s ha dr. Delitzsch csak kevésbé tudna előítéleteitől szabadulni, maga is belátná, hogy az „ember önfentartási ösztönének emez alaptételei“ tulajdonképpen már a természeti törvényben befoglaltatnak

s így Mózes előtt is ismeretesek voltak. A Sínain adott két kőtábla csak codificatiója volt a természeti törvénynek, hogy mindenki biztos tudomással bírjon róla és senki se men-tegethesse gonoszságát azzal, hogy nem volt tudomása annak tilalmas voltáról.

Amily alaptalan ez az állítása, épp oly elhamarkodott-nak kell mondanunk azt is, midőn az ó-testamentomi áldozat és papság intézményében babyloniai befolyást vél észrevenni. Különben maga dr. Delitzsch is érezhette, mily gyenge ala-pokon nyugszik ez a véleménye, s azért nem is kísérelte meg kibővítését, mint egyéb véleményeinél. Csodáljuk a tudós felolvasó megfontolatlanságát! Ha csupán felolvasni akart volna, még megbocsájtható volna ily kirúgás, mert a szó hamar elhangzik, mielőtt még a kritika elkaphatta volna, de nyomtatásban is fentartani ily állítást, szerintünk legalább is megfontolatlanság! Mert ember legyen, aki az eddig kiásott emlékekben a mózesi törvény előírta cultusra s az általa rendezett és isteni parancsra életbe léptetett papi rend főnséges intézményére reáismerjen! Hogy áldozat Babylo-niában is volt s következőleg papság is, az csak nem bizo-nyítja az ó-testamentumi istentiszteletnek és papságnak baby-loniai eredetét? Hiszen áldozat mindenütt volt és van is, mert ez a természet követelménye és az ember nem tud nél-küle meglenni. Tévedhet és tévedett is vallási felfogásában, hitelveiben, de áldozata mindig volt és mindenütt volt. Nem is merjük feltételezni, hogy a tudós felolvasó nem ismerné Plutarchus szép szavait erre vonatkozólag. „*Si totum per-agres orbem, invenies urbes sine moenibus, sine rege, sine literis, — ast urbem sine templis, sine diis, quae non preces fundat, quae non sacrificia offerat, ut commoda consequatur et conferat operam, ut sacrificiis averruncet infortunia, nemo reperit.* (Adv. Coloterum Epicurum. Edit. Frankf. 1594. t. 2. p. 1125. d.)

VI. Az angyalok.

„A babyloniai uralkodónak egész sereg küldönczre volt szüksége, kik rendeleteit az összes tartományokba elvigyék — épp úgy az isteneknek is egész sereg hírnök vagy angyal állott rendelkezésükre, hírnökök, kik emberi értelemmel bírnak — innét emberalakjuk — de egyúttal szárnyas lények, hogy az istenség parancsait a levegőn át közvetítsék az emberekkel.“ Ime! az angyalok eredete! A képzelet alkotásai ők, az istenek szolgaszemélyzetét, vagy mondjuk: udvarát képezik ők. Az uralkodónak voltak udvaronczaik, az istenektől sem lehetett tehát ezt a ranghoz illő intézményt megtagadni! És most halljuk Delitzsch okoskodását: mivel a szentírásban is esik szó angyalokról, melyeket a próféták le is írnak mint szárnyas lényeket, minőket Asurnazirpal palotájának márványfalain is találtak domborműalakban megörökítve, — világos, „hogy az istenség hírnökeiről, az angyalokról való képzelet (Vorstellung), melyről az egyiptomiak mitsem tudnak, babyloniai eredetű, úgyszintén a kerubok és seraphokról, az embert kísérő őrzőangyalokról való képzelet Babyloniából ered.“

Azt nem akarjuk tagadni, hogy a babyloniai szobrászat alkotásai, — a szárnyas, óriási erejű, emberfejű bikák és oroslánok, nemkülönben a sokszárnyú emberi alakok — a Jechonias királyllyal egyetemben fogságba hurczolt Ezekiel prófétára befolyással voltak, amint a Chobar mentén fogságának ötödik évében az angyalok világáról kinyilatkoztatásokat nyert, illetve ezeket leírta. De sőt a fogságot megelőzőleg is jól ismerték Zsidóországban a babyloniai művészetet, melynek — mint mindenkire — úgy a prófétákra is megvolt a maga hatása. Irataikban fel is használták ez ismereteket.

reteiket. Mert a próféta tudatában van annak, hogy emberekhez szól, azoknak ír; az isteni sugallatban megismert igazság vagy eszme kifejezésére tehát oly kifejezésmódokat használ, melyek amazt leginkább teszik érthetővé és szemlélhetővé. Ezekiel is felhasználta az erő, a hatalom, a satekintetű, mélységes értelem ama kőből faragott megtestesüléseit, melyek a paloták előcsarnokait, a templomok bejárait diszíték. De mennyivel magasztosabb, fenségesebb a próféták felfogása e lényekről? Látszik, hogy látomásaikban látták, a mit leirtak, mert az minden emberi képzeletet messze túlhalad. Látszik, hogy szemeik előtt egy túlvilági kép ragyog mennyei fényben, s alig találtak szavakat, képeket, hogy látomásaikat lehetőleg hüen kifejezzék. Látszik minden szavukon, hogy nem képzeletüknek alkotásait írják le, hanem azt a természetfeletti valóságot, melyet Isten nekik látni engedett. „Azon esztendőben — így szól Izaias 6, 1—3. — mikor meghalt Óziás király, láttam az Urat ülni magas és főséges királyi széken, és a mi alatta volt, betöltte a templomot. Szeráfok állottak azon; hat szárnya volt egyiknek és hat szárnya a másiknak; kettejével befödözték orcájukat és kettejével befödözték lábaikat és kettejével röptelenek. És kiáltának egyik a másikhoz és mondák: Szent, szent, szent a seregek Ura-Istene; teljes az egész föld az ő dicsőségével! És megrendültek az ajtók küszöbei a kiáltó szavától és a ház betelt füsttel.“ Vagy Ezekiel látomása: „És látám; és ime forgószél jöve éjszokról és nagy felhő és abban lobogó tűz és körülötte fényesség és annak a tűznek közepette olyasmi, mint a fénylő ércz. És benn négy lelkes állat alakja . . . Négy orcája vala egynek-egynek és négy szárnya egynek-egynek . . . Arczaik és szárnyaik fölül el voltak választva . . . És a lelkes állatok alakja úgy nézett ki, mint az égő tüzes szén s úgy látszott, mint a fáklya. A lelkes állatok közt futkosni látszott a tűz fényessége és a tűzből eredő villámlás. És a lelkes állatok mentek és jöttek, mint a cikázó villámlás . . . És a lelkes állatok fejei fölött olyasmi vala, mint az égboltozat, oly kinézésű, mint a kristály s rettenetes és kiterjesztve fölül azok fejei fölött . . .

És hallám a szárnyak suhogását, mint a nagy vizek zúgását, mint a magasságbeli Istennek szózatát; menésük olyan vala, mint a sokaság zajongása, mint a tábor zajongása; és mikor állottak, le voltak eresztve szárnyaik . . . És a fejök felett levő égboltozat fölött olyasmi látszott, mint a zafirkó, királyi székhöz hasonló; és a királyi szék alkotmánya fölött emberi alak látszott. És olyasmit láték, mint fénylő ércz, mi tűznek látszott azon belül köröskörül, ágyékaitól fölfelé és ágyékaitól lefelé; úgy látszott, mint a lobogó tűz köröskörül, mint a szivárvány, mikor feltűnik a felhőben esős napon; ilyenek látszott a fényesség köröskörül.“ (Ezek. 1.) Ki ne látná a próféta e szavaiból, hogy egy igaz, való látomást akar leírni? Szinte érezzük, hogy soha nem látott dolgokat ír le, vissza-visszatér azokra a titokzatos „lelkes állatokra“ és ismétli, amit már mondott róluk, hozzáad ismét néhány szót, de egészen hiven, úgy amint látta, mégsem tudja leírni. Ezekiel prófétának e részlete a legjobb bizonyíték a verbalis inspiratio ellen. A próféta érezhetőleg keresi a szót fontos látomásának kifejezésére. De legszebb megerősítése egyúttal e hely a nagy apostol ama biztató szavainak, hogy „szem nem látta, fül nem hallotta, sem az ember szívébe föl nem hatott, mit Isten azoknak készített, kik őt szeretik.“ (I. Kor. 2, 9.) A legerősebb érv végre ez a szentirási hely, hogy az angyalokról való tan nem Babyloniából zsidó földre átültetett képzelet!

De még egy érvünk van! Delitzsch dr. maga állítja, hogy az egyptomiaknak fogalmuk sem volt az angyalokról. (41. l.) Lám, és a pusztában készült frigyszekrényen mégis már ezek a szárnyas kerubok említetnek! „Csinálj két kerubot is — parancsolja az Úr Mózesnek Exod. 25, 18. — vert aranyból a felelő hely mindkét felére. Egyik kerub legyen egyik oldalán, másik másikon. A kegyelemtábla mindkét oldalát fődjék be, kiterjesztvén szárnyaikat és a felelő helyet eltakarván; és egymás ellenében legyenek, arcaikat a kegyelemtáblára fordítván, melylyel a szekrény befödetik . . . Onnét parancsolok és szólok neked, a kegyelemtábláról és a két kerub közől, kik a bizonyosság szekrénye fölött lesznek

— mindazokról, miket általad rendelni fogok Izrael fiainak.“ Ugyanaz a fenséges Isten, kit Izaias szeráfok és kerubok közt látott királyi székén ülni, szólt már Mózesnek is. Tőle tudta meg Izrael, hogy angyalok léteznek, hiszen már a paradicsomi boldogság kapujánál lángpallósos kerub áll őrt, hogy ember be ne léphessen e kapun, netalán megízlelje az élet fáját és ismét boldog legyen. Nem Babyloniába kell tehát mennünk, hogy az angyalok létezéséről tudomást szerezzünk, hanem vissza egészen az emberi nem eredetéig. A víziókban gyönyörködő Ádám már látta az angyalok karait s az ő elbeszélése átszállott nemzedékről-nemzedékre, hiven őrizve meg ezt a felemelő hitet az angyalok létezéséről. Ennek a hitvilágosságnak halavány sugarai a babyloniai pogány babona sötét-ségébe is behatoltak és szárnyas lények formálását sugalta a művészeknek. Alkotásaik némaságukban is hangosan tesznek tanúságot — az isteni őskinyilatkoztatásról!

VII. Scheol.

Delitzsch nem hisz a túlvilágban, legkevésbé a kínok és gyötrelmek rettenetes helyének létezésében. A próféták borzalmas leírásaiban ő csupán nagyítását látja a babyloniak „egy fokkal barátságosabb“ képzeleinek az alvilágról. Ezek ugyanis úgy képzelték maguknak az alvilágot, mint egy nagy térséget, melyen a jámborok nyugágyakon heverésznek és tiszta, friss vizet isznak. A Warkában, Nippurban és Bábelen talált kőkoporsók feliratai sokat mondanak el e sötétségbe burkolt világról. A berlini muzeum előázsiai osztályában egy feliratos agyagkúpot őriznek, mely nyilván koporsóból származik. A felirat „megható“ szavakban kéri a koporsó megtalálóját, hogy ne mozdítsa ki helyéből, hagyja nyugodtan állani s áldást mond reá ilyképen: „a felvilágon legyen áldott az ő neve, az alvilágban igyék elköltözött lelke tiszta vizet.“ Úgylátszik, a Scheol vize megzavarta a felolvasó fejét, mert a próféták hasonló ecseteléseit az alvilágról Babyloniából származtatja. Mert ha Jób az istentelenről azt mondja, hogy „könnyű az ilyen, mint a vizbuborék; átkozott legyen része a földön és ne járjon a szőlők útján. A fölöttébb való melegre menjen a hóvizekről és pokolig az ő bűne“ (24, 18. sk.) — ha továbbá Izaias, könyvének utolsó versében az elkárhozottakról azt mondja, hogy „az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem oltatik és undorító látványul lesznek minden test előtt“ — s ha e rettenetes képet az új testamentumban ismételen kell látnunk a szegény Lázár történetében — akkor világos, hogy a mi hitünk Babyloniából ered olyképen, hogy a jámborok hűvös helyével szemben, a hol friss vízzel töltöznek, a szigorúbb felfogású szentírás már tüzes lángtengert jósol a gonoszoknak. Fölényes sajnál-

kozással fejezi be felolvasó a Scheolról való elmélkedését: S ezek a képzelmények pokoli kínokról és paradicsomi gyönyörről még manap is számtalan milliókon uralkodnak!“ (41. lap.)

Bizony kár ezeket a megszámlálhatatlan milliókat e hitükért megsajnálni, mert megjő ám az idő, mikor Delitzsch dr. is be fogja látni, mily rettenetes valóságok ezek az általa annyira lesajnálta „képzelmények.“ Oly régi igazságok ezek, mint maga az emberiség. Már Ábrahám pátriárkáról mondja szent Pál, hogy „várta az erős alapú várost, melynek alkotója és építője az Isten . . . A hitben haltak meg mindezek, az ígéretek el nem nyerve ugyan, hanem távolról nézvé azokat, és üdvözölvén, és megvallván, hogy zarándokok és jövevények a földön; mert akik így szólnak, jelentik, hogy hazát keresnek: s ha azt értették volna, melyből kiköltöztek, volt idejük oda visszatérni; hanem ők jobbat kívánnak, tudniillik a mennyeit. Azért nem áll Isten az ő Istenöknek nevezetni, mert várost készített nekik.“ (Zsid. 11, 10. skk.) S ugyanennek a hiteős Ábrahámnak mondja maga az Isten: Te pedig elmegy atyáidhoz békeségben, eltemetvén jó vénségben. (Gen. 15, 15.) Tehát halála után fog őseivel találkozni s együtt élni. Isten továbbá Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének mondja magát. (Exod. 3, 6.) „Az Isten nem a holtak Istene, hanem az élőké“ — bizonyítja maga Krisztus Urunk. (Máté 22, 32.) Jákob pátriárka is tudja, hogy József fia, bár szétszaggatta őt a fenevad, nem szűnt meg azért élni s azért mély hittel mondja: Keseregvén, lemegyek fiamhoz a halottak országába. (Gen. 37, 35.) Miért parancsolja Jákob és később József is tetemüket Kánaánba vinni, ha nem azért, mert hittek a feltámadásban, a lélek halhatatlanságában? Áldást mondva fiaira is kitör belőle e mélységes meggyőződés, az örök jutalom reménye, a boldogság vágya: A te szabadításodat várom Uram! (Gen. 49, 18.) Mit szól ezekhez Delitzsch dr.? Talán ezek a patriárkák is „a babyloniai kultúra befolyása alatt állottak“? Hogyan fejt meg továbbá, hogy ez a hit nemcsak a választott népnél élt, hanem minden népnél feltalálható? Vigyázzon, hogy a berlini

muzeum múmiái meg ne szólaljanak s hangosan is bizony-
ságot ne tegyenek a halhatatlanságban volt hitükről! Vigyáz-
zon, hogy a Cheops, Chefreni és Mykerini óriási kőhalma-
zai fel ne kiáltsanak, tanubizonytságot tevén alkotóik szilárd
meggyőződéséről, hogy a halál nem jelent teljes megszűnést,
nem jelent megsemmisülést, hanem csak változást. A halha-
tatlanság hitének általánossága legvilágosabban mutatja, mily
alaptalan Delitzsch kicsinylő véleménye, mintha a babyloniak-
tól származott volna ez a „hiedelem“ s úgy került volna bele
a szentírásba. Ellenkezőleg! Babyloniába is onnét jutott el
ez a hit, a honnét a szentírás írói azt merítették: az őskinyi-
latkoztatásból. Csakhogy míg a szentírásban, melynek már
első lapjain olvasunk erről, a fogalom mindig tisztább lesz,
s a prófétáknál oly határozott vonásokkal rajzolt képekben
jelenik meg, mint akár az új testamentumban, — addig Ba-
bylonia és mind a többi pogány népek a babona sötéttségé-
ben megtévedtek és csak a magvát őrizték meg, t. i. hogy
halhatatlan a lélek és van túlvilág, de különben barátságó-
sabb színekkel festették ki maguknak ezt az ismeretlen vilá-
got és az érzékiség tengerében fuladozva csupa érzékies gyö-
nyörrel és testi örömeikkel töltötték ki azt. Az elhomályo-
sult elme eme szájalomraméltó alkotásaiból is az eredeti
igazság ragyog elő, csak tudni kell és akarni is azt észre-
venni s felismerni!

VIII. Jahve.

Régi közmondás, hogy végén csattan az ostor. Delitzsch dr. is felolvasásának végére hagyta a legcsattanósabbnak látszó érvet a Jahve névről. Három törött-kopott ékiratos agyagtáblát mutat be az olvasónak s ezekről így ír: Igaz ugyan, hogy ezek törékeny és részben törött agyagtáblák nehezen olvasható írásjelekkel, de értékesek mégis, mert koruk biztosan megállapítható, t. i. Hammurabi kora, az egyik pedig édes atyjának, Sin-mubalit korából való; még inkább értékesek azért, mivel három nevet viselnek magukon, a mely nevek vallástörténeti szempontból a legnagyobb mértékben érdekelnek minket. E nevek: Jahve Isten. Érvelése, melyet különben csak a sorok közül kell kiolvasni, a következő: Az az agyagtábla „biztosan“ Hammurabi korából való, vagyis körülbelül 2000 évvel Krisztus előtt készült. Ezzel szemben a szentírásban azt olvassuk, hogy Isten először Mózesnek nyilatkoztatta ki nevét. „Mondá Mózes az Istennek: Ime én elmegyek Izrael fiaihoz és mondom nekik: Atyáitok Istene küldött engem hozzátok. Ha azt mondandják nekem: Mi az ő neve? Mit mondjak nekik? Mondá az Isten Mózesnek: *Én vagyok, a ki vagyok*. Mondá: Így szólj Izrael fiainak: *Az, a ki vagyok*, küldött engem hozzátok. És Isten mondá ismét Mózesnek: Ezeket mondd: Izrael Istene és Jákob Istene küldött engem hozzátok: *ez az én nevem mindörökké* s így legyen rólam emlékezet nemzedékről nemzedékre.“ (Exod. 3, 13. skk.) Mózes 500 esztendővel később élt, mint Hammurabi, következésképp ő is a babyloniaktól vette át a Jahve nevet, mely azokon az agyagtáblákon olvasható. Vajjon igaza van-e Delitzsch dr.-nak? Vajjon a választott nép a babyloniaktól vette át az egyistensé-

get, míg maga a sokistenség sötétségében tévelygett? Vajjon következőleg Babilont kell-e inkább az őskinyilatkoztatás tiszta forrásának tartanunk, mintsem a bibliát? Vajjon nem inkább polytheismusból fejlődött-e ki a monotheismus, mintsem megfordítva?

Delitzsch érvelése nagyon gyenge lábon áll.

Mindenek előtt nem oly feltétlenül „biztos“ amaz agyagtáblák kora. A Krisztus előtti *évszázadok* időrendje nem állapítható meg oly nagy „biztonsággal“, annál kevésbbé lehet valamit „biztos“-nak mondani, midőn *évezredekről* van szó.

Senkisé sem állíthatja továbbá, hogy csak a Mózesnek tett kinyilatkoztatásból ismerte meg e nevet Izrael s hogy azelőtt azt sem nem ismerték, sem nem használták. Mert már Mózes első könyvében is fordul elő a Jahve név a pátriárkáknak Istennel való beszélgetésükben nem kevesebbszer, mint 49-szer, és a Mózes előtti időben is használatosak voltak férfi- és nőnevek, melyekben a Jahve gyöke benfoglalatik, mint pl. Jochabed, Jerameel, Jeromoth.

Ezt a nevet hívta segítségül már Enos, a ki pedig jóval megelőzte a babiloni Hammurabit. A körülbelül 2000 évvel K. e. élt Ábrahám is e néven imádja Istent és köt vele szövetséget.

Ha Exod. 6, 2. azt mondja az Úr Mózesnek: Én vagyok az Úr, ki megjelentem Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak, mint mindenható Isten; de az én Adonai-nevem nem jelentetem meg nekik“, akkor ez nem dönti meg előbbi állításunkat, mert az exegeták egyhangúan úgy magyarázzák e helyet, hogy Isten nem jelentette ki a pátriarcháknak nevének mélyebb jelentőségét, igaz lényét főképp a jövőre vonatkozólag mint ígéreteiben hiv Istenét. „Az ősatyák ismeretek ugyan engem — mondja jól a magyar szentírásnak parafrázisa — mint mindenható Istent; de mint urat — Adonai urat jelent — mint Jehovát, azaz örökké változatlant, tehát ígéreteim teljesítésében is hivet nem ismertek, mivel ígéreteimnek, különösen a kanaáni föld birtokáról adott főígéretnek teljesedését — előbb meghalván — meg nem érték.“

Abban sincs semmi lehetetlenség, hogy míg Ábrám a kaldeusok Úrjában a Jahve névvel az egy igaz Istent imádta, addig a szomszédos pogány és bálványimádó népek sok isteneik közt (V. ö. Józue 24, 2.) egyet Jahve névvel jeleztek és tiszteltek. Így kerülhetett a Jahve istenség Hammurabi házi istenei közé, így végre az állítólag abból az időből származó agyagtáblákra is.

A mi már most a nevezett ékiratot illeti, beszéljen erről egy szakember, milyen Engelkemper dr.

„A Jahve név — úgymond — e táblákon két alakban fordul elő, melyeket Delitzsch így olvas :

Ja—ah—ve—ilu és

Ja—hu—um—ilu.

A „Jahu“ szó a zsidóban is gyakori rövidítése a „Jahve“-nek, és „ilu“ a babyloniai szava „Isten“ jelzésére; így tehát jelentése ez volna: Jahve Isten. Kétségkívül helyesebben járt volna el Delitzsch, ha megjegyezte volna azt is, hogy a két név illetén olvasása korántsem oly biztos, a milyennek látszik, mert először is sem „ah“, sem „hu“ nem létezik a babyloniai-assyriai nyelvben; a Delitzsch által ilyképen megfejtett helyek elsején egy hehezet áll, melynek kiejtése ismeretlen, a másikon pedig egyszerűen „u“. A legjobb esetben csak *lehetősége* áll fenn annak, hogy e jelek néha „ha“ és „hu“-nak olvastattak. Másodszor a Delitzsch által „ve“-nek olvasott jel sok egyéb jelentéssel is bír, mert „pi“, „mi“, „a“, „tu“ és „tal“-nak is olvasható. König például azt bizonyítja, hogy e jel „mi“-nek veendő s így az egész „Ja—ah—mi—ilu“-nak olvasandó. „Jahmi-ilu“ jelentése: Isten óvjon (az arab „hama“, óvni, igétől), mely névvel délárabiai feliratokon többször találkozni s a mely a Jahve-val természetesen semmiféle összefüggésben nincsen. A „Ja—u—um—ilu“-ban szerinte az „ilu“-n kívül csak a „Ja“ vehető biztosnak, a mi ugyan emlékeztet a babyloniai Ea istenre, de a zsidó Jahve-vel semmi esetre sem hozható egyenes összefüggésbe. Hogy azonban Delitzsch megfejtése magában véve lehetséges, azt König sem czáfolhatja meg . . . Biztosságot csak

ujabb babyloniai és assyriai leletek teremthetnek e kérdésben.“

Knieschke idézett művében nyelvészeti érveket is hoz fel annak bizonyítására, hogy a Jahve név nem származhatott sem Egyiptomból, sem Babyloniából, mert e nyelvek szerint a tetragramma meg nem fejthető. Szerinte a Jahve név is benfoglaltatott már az őskinyilatkoztatásban és Mózes idejében még a választott népnél is annyira feledésbe ment volt, hogy újabb kinyilatkoztatására volt szükség.

Bármint álljon is a dolog, annyi a mondottakból is világos, hogy Delitzsch dr. a Jahve névvel sem ér céljt. Itt is, mint általában, inkább az ügyes felolvasó benyomását teszi reánk, a ki merészségével magával ragadja a hallgatókat, mintsem az érett megfontolású, előítéletektől ment szak tudósét, a kinek szemei előtt semmiféle személyes cél nem lebeg, a ki csak egyet akar igazán: hogy jusson érvényre és ragyogjon fel egész teljességében az igazság!

*

Nyugodtan tesszük le a Delitzsch felolvasását tartalmazó kis füzetet. A szentírás tekintélye elleni merénylet kudarcot vallott a józan kritika előtt. A gyermeki hitet aláásni akaró aknamunka önmagának vált kárára első sorban, mert a szentírás elfogulatlan tanulmányozóit meggyőzte arról, hogy felolvasó nem az igazságot keresi, hanem személyes meggyőződését akarja a különben nagybecsű leletekkel dokumentáltatni. A szaktekintélyek kritikáinak elolvasásakor önkénytelenül az a meggyőződés lopózik be lelkünkbe, hogy *ignotos fallit, notis est derisui!*

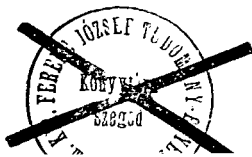
IX. Újabb kirohanás.

A tüntető elismerés, amelyben a rationalisták Delitzsch dr. első felolvasását részesíték, nemkülönben a császári kitüntetés, mely a merész felolvasónak osztályrészüln jutott, arra bírták, hogy a keleten szerzett tapasztalatainak tárházából még egy felolvasásra valót válaszson ki s azt rationalistikus gondolkodásmódjának ezúttal még erősebben fűszerezett levélvel leöntve feltáralja elvtársainak és — II. Vilmos császárnak, a német egyház summus episcopusának. Folyó évi január 12-én tartotta második felolvasását az ének-akadémiában nagyszámú és válogatott hallgatóság előtt, élükön a császárral és császárnéval, a mi nem csekély mértékben fokozhatta a felolvasónak önérzetét, bátorságát.

Most is oly ügyes felolvasónak mutatta be magát, mint első ízben. Előkelő irálya, kellemes előadása és az azt illusztráló vetített fényképek most is fényes sikert biztosítottak neki. S erre reá is szolgált, míg a földrajz és természetrajz terén mozgott. De mikor a hangulat kedvező voltáról meggyőződve a theologia mezejére tévedt, ugyancsak elárulta, hogy nem annyira a tárgyilagos kutató, mint inkább a nagyon is elfogult rationalista beszél belőle. Delitzsch dr. második felolvasásával minden kételyt eloszlatott az iránt, hogy ő azok táborából való, a kiknek a természetfeletti rend nem létezik, kik következőleg az isteni kinyilatkoztatást is egyszerűen elvetik. Delitzsch dr. csak annyiban válik ki közülük, hogy merészen ki is mondotta ezeket és vakmerően proklamálta a legújabb „dogmát“, mely szerint „mindegyikünk a saját lelkiismeretében bír egy kinyilatkoztatást, egyéb kinyilatkoztatást nem is érdemeltünk.“ Tehát a pátriárkák egész története, a próféták fönséges látomásai és minden,

a mi abban a tiszteletreméltó könyvben, melyet bibliának hívunk, a magát kinyilatkoztató Istenről megíratott, és századokon, sőt évezredekön át oly gondosan őriztetett, csak mese, semmivel sem különb, mint a különböző népek mythológiái. A babyloniai ásatások azt is mutatják napnál világosabban, hogy a választott népnek annyira dicsőített monotheismusa semmivel sem múlja felül a földből előkerülő törmelékekben még mindig élő nép theológiáját. Ifjú theologusaink nem is tehetnének jobbat, mint ha a Keletre zarándokolnának — nem, hogy az isteni kinyilatkoztatásnak emez áldott földjét bejárva megerősödjének ugyanezen isteni kinyilatkoztatás hitében, hanem — hogy mint gyermekek, kíváncsi áhitattal hallgatva az arab mesemondókra s az álmodozó beduinok titokzatos beszédeit ellesve és megértve belássák, mily gyenge utánezatok ezekhez képest az ó-szövetségi szentírás némely elbeszélései. Akkor lehullana a hályog a szemükről és tisztán látnának mindent. Mert a biblia csak utánezat, mindenütt kitűnik soraiból a babyloniai minta. Itt is „megérzé az Úr a gyönyörűség illatát“, melyet Noé áldozata terjesztett, miként Babylon isteneiről is meg van írva, hogy „összegyültek Hasisadra hála-áldozatának jó szaga felett és mint a legyek estek neki az áldozatnak.“ Itt is, ott is az emberiséggel oly megható közvetlenséggel közlekedő istenség s a mit a tiszta erkölcs a babyloniai termékeken méltán kifogásol, azt az Énekek éneke eléggé kiegyenlíti. Sőt, mi több, *maga a decalogus* sem isteni eredetű, hanem Babylonból származik. Mert a talált feliratok fényesen illusztrálják annak igazságát, hogy Babylon — a szó szoros értelmében jogok és törvények állama volt. S aki ezt el nem hitte eddig, azt meggyőzheti a legujabban talált nagy törvénykönyv, mely 2½ méter magas diorittömbön Hammurabi királynak 282 törvényét őrizte meg számunkra. Ezekben ugyanaz a szellem leng, mint a decalogusban, sőt egynémely törvény szinte szórúl-szóra megegyezik emezzel. Ki ne látná be ebből, hogy a tizparancsolat is egyszerűen babyloniai termék? . . .

Nagyon sajnáljuk, hogy Delitzsch dr. második felolvasása a mai napig — márcz. 21., mikor e sorokat írjuk, —

nem jelent meg hiteles kiadásban. Azért érdemlegesen nem is foglalkozhatunk egyes állításaival. Nem kételkedünk azonban az iránt, hogy a tudós felolvasó mielőbb meg fogja lepni kritikusait e várva-várt kiadással, hogy tüzetesebben vehessék azt bonczkés alá. Egyet azonban mégsem mulaszthatunk el már most is. Azt t. i., hogy a Hamurabbi törvénykönyve és a decalogus közti hasonlóság korántsem bizonyítja utóbbinak előbbitől való származását. Mert ha a kinyilatkoztatást nem is fogadja el Delitzsch dr., *a természeti törvény* létezését mégsem tagadja, csak tévesen azonosítja a *lelkiismerettel*, midőn azt mondja: Wir haben ein jeder in seinem Gewissen eine Offenbarung. Ez az az általános törvény, melyet a Teremtő maga írt bele kiolthatatlan lángbetűkkel az emberi természetbe. Űsse fel Delitzsch dr. szent Pálnak a róm. írt levelét és tudja meg abból, miért hangzanak oly ismerősöknek Hammurabinak az imént felfedezett törvényei. „Ugyanis — mondja az apostol — midőn a pogányok, kiknek törvényök nincsen, természet szerint azokat cselekszik, miket a törvény tart, az ilyenek, törvényök nem lévén, önmagok törvények magoknak, kik megmutatják, *hogy szívükbe van írva a törvény rendelése*, bizonyoságot tévén nekik erről lelkiismeretök.“ (2, 14. 15.) A lelkiismeret tehát csak bizonyosága a természeti törvény bennünk való létezésének, de nem maga a természeti törvény. Ez mindenki-ben megvan kivétel nélkül és meg is volt mindenkor. A decalogus pedig csak (az I. és III. parancs kivételével) épp ennek a természeti törvénynek compendiuma. A Sinai kőtáblái nem jelentettek új törvényt. A mi ott történt, az csak ünnepélyes codificatiója volt az amúgy is ismeretes természeti törvénynek. Azért igaz marad, ha Delitzsch dr. nem is hiszi. Hamurabbi sem adott új törvényt, midőn ama törvényeit adta. S ha azt mondja róla az a felirat, hogy ő maga is „az ég és föld legfőbb bírójától, Sabbastól“ kapta e törvényeket, — miként Delitzsch dr. felolvasásában említé — akkor mi részünkről nagyon csodáljuk a tudós tanárnak illogikus okoskodását, midőn az említett hasonlóságból és abból a körülményből, hogy Hamurabbi állítólag 2250 évvel élt Krisztus

előtt, tehát körülbelül 850 évvel Mózes előtt, arra a következtetésre jut, hogy nem létezett és nincs is isteni kinyilatkoztatás, mikor ama diorittömb kopott irásjelei is Sabbas istenségnek tulajdonítják az alább felsorolt törvényeket és így némaságukkal is hangosan tesznek tanúságot arról az elvitázhatlan tényről, hogy Isten nem hagyta el az emberiséget, hanem meg-megszólalt, mikor arra szükség volt. Úgy látszik a vetített képek fénye annyira elvakította a hallgatóságot, hogy nem is vette észre a jeles felolvasó logikájának — árnyoldalait!

A napi sajtó tényleg nagy tartózkodással fogadta a felolvasást, sőt hívőbb organumai nyomban tiltakoztak az abban kifejezésre juttatott bántó nézetek ellen. Nyilvános gyűléseken is a legkeményebb kritikák hangzottak el Delitzsch dr. állásfoglalásáról. Ezek közt kivált kettőről kell megemlékeznünk. Az egyiken a gyermeki hit és a szentírás iránti köteles pietás emelte fel vétőszavát, a másikon a nem csekélyebb tudományos tekintély nyilatkozott elítélőleg.

Hirsch Hildesheimer a berlini zsidó-egyesület gyűlésén keserűen panaszkodik Delitzsch dr. kirohanásai miatt. Szólag szerint a zsidók legszentebb kincsére helyezte Delitzsch dr. a kezét, midőn a szentírást támadta. „Brutális igazságtalanságoktól“ sem riadt vissza állításainak bizonyításában, a mi által az egész zsidóságot a legbántóbban megsértette. Ajánlja, hogy az egyesület, mint ilyen, nyilvánosan tiltakozzék e támadás ellen az összzsidóság nevében.

A másik tiltakozás a berlini népismereti muzeum nagytermében hangzott el óriási hallgatóság előtt. Hilprecht, filadelfiai tanár számolt be a Keleten, nem kevesebb, mint 14 éven át szerzett tapasztalatairól. Harmadfél óráig beszélt arról a titokzatos világról, mely az ásatások nyomán mintegy halottaiból támad fel a messzi Keleten. Bár érdemlegesen nem foglalkozott Delitzsch dr. szereplésével, mégsem hagyhatta e kérdést egészen érintetlenül. Tisztelettel adózik ugyan a régiek művészetének, de az az egész nép letűnt a történelem szinpadáról, — meghalt ajkain azzal a szomorú valomással: a mi isteneink holt istenek! Megragadó, de egy-

úttal borzadályt keltő kép! Rom és törmelék! „És ebből a romhalmazból származott volna — kérdé nemes önérzettel Hilprecht tanár — Izrael tiszta monotheismusa? A tönkre jutott Babelből? Tizennégy évig tartott munka után nyilvánosan kijelentem, hogy teljes lélekkel éppen az ellenkező nézetet vallom, azt, melyet Izaiás oly szépen fejez ki: Mint hullottál alá az égről, te szép hajnali csillag, — t. i. az V. és IV. évezred magasságából!“

De nemcsak Delitzsch dr. részesült ily kemény kritikában, hanem maga II. Vilmos császár is. A liberális lapok u. i. a császár megjelenéséből siettek a saját javukra következtetni. Ha a császár a császárnéval együtt megjelenik, sőt oda rendeli legelső emberét is, Bülow kancellárt, s ha az egész előadásnak a legodaadóbb figyelmet szenteli s befejeztével páholyába hivatja és melegen meggratulálja a felolvasót, aki himezés-hámozás nélkül azt állította, hogy „nincsen végzetesebb tévedés, mint az a hit, mely a szentírást Isten személyes kinyilatkoztatásának tartja“, s hogy a bensőkben hordott kinyilatkoztatáson, a lelkiismereten kívül nem is szorulunk reá semmiféle kinyilatkoztatásra, — akkor a hatalmas császár nyilván azt akarja kifejezésre juttatni, hogy maga is úgy van ez oly fontos kérdésekről meggyőződve. „Mindenesetre nagyfontosságú esemény az a tény, — így irt a Voss. Zeitung — hogy Delitzsch dr. a császár és minisztereinek jelenlétében minden tartózkodás nélkül fejthette ki az ő nézeteit. Vajjon végre-valahára szabadabb szellem fogja-e közoktatásunkat átlengeni?“

A liberálisok táborá tényleg nem következtetett egészen alaptalanul. A híres aacheni beszéddel szemben állott a császár ismételt megjelenése Delitzsch dr. felolvasásain, továbbá az a tény, hogy az orthodox hitű Stöcker, udvari hitszónok urának kegyét vesztette és helyét Harnack dr., a „liberális theologus“ foglalta el.

Annál fájdalmasabban érintették ez események a hívő protestánsokat, kik is a legszigorúbb kritikával illették úgy Delitzschnek vakmerőségét, mint a császárnak meggondolatlanságát, mely utóbbit Stöcker dr. még a birodalmi gyűlésen

is szóvá tette. A császár maga is beláthatta, hogy itt nyilatkoznia kell, és meg is nyilatkozott.

A napi lapok csaknem kivétel nélkül hozták a császári manifestumot, azért mi csupán főbb állításait akarjuk röviden összefoglalni.

Elismeréssel kell adóznunk a császárnak ama bátorságáért, amelylyel Krisztus istensége mellett kardot ránt Delitzsch-csel szemben, aki ezt nem hiszi. „Nagyon ajánlom neki — írja erre vonatkozólag — hogy nagyon óvatosan haladjon e téren lépésről-lépésre és csak vallástani folyóiratokban vagy kollégái körében szellőztesse ebbeli théziseit, minket laikusokat azonban, és mindenek előtt az Orienttársaságot kímélje meg tőlük; ezek elé mindez nem való.“

Szépen oktatja ki Delitzsch dr.-t, hogyan kellett volna eljárnia, hogy hallgatóságának és az olvasóközönségnek is jóakarátát magának biztosítsa. „Egyszerűen konstatálnia kellett volna a tényeket s a hasonlóságokat — a hol ilyenek előfordulnak — ki kellett volna emelnie és megmagyaráznia, de a tisztán vallásos következtetések levonását hallgatóira kellett volna bízni. Ilyképen a laikus közönség érdeklődéssel és jóindulattal viseltetett volna előadása iránt. Ezt ő — sajnos — nem tette. Nagyon is polemikus alakban reávetette magát a kinyilatkoztatás kérdésére s azt többé-kevésbé (!) letagadta . . . Ez súlyos hiba volt. Mert ezzel nem egy hallgatójának legbensőbb, legszentebb érzéseit sértette meg . . . vagy talán meg is ingatta hitük alapját, ha ugyan le nem döntötte teljesen.“

S nyomban megleczkézteti a tudós tanárt mondván :

„Oly cselekedet ez, a melyre csak hatalmas lángelmének szabadna vállalkoznia, de a melyre az assyriologia pusztá tanulmányozása korántsem jogosít még fel.“

Miután így — véleménye szerint — a felháborodott közvélemény lecsillapítására megtette a tőle telhetőt, áttér a kinyilatkoztatás kérdésére és summus episcopus létére így ír: „A kinyilatkoztatásnak két nemét különböztetem meg: a folytonost, a mely bizonyos tekintetben történeti jellegű — és

a tisztán vallásit, a Megváltó későbbi megjelenésére előkészítő kinyilatkoztatást.

Az elsőhöz hozzáfűzendő: Semmilyen, még a leghalványabb kétségem sincs az iránt, hogy az Isten az általa teremtettt emberi nemnek állandóan megnyilatkozik. „Leheletét lehelte“ az emberbe azaz egy darabot magamagából, a lelket. Atyai szeretettel és érdeklődéssel követi az emberi nem fejlődését. Hogy tovább vezesse és előre juttassa, meg-megnyilatkozik majd ebben, majd abban a nagy bölcsben vagy papban vagy királyban, legyen az akár a pogányoknál, zsidóknál avagy a keresztényeknél. Ezek egyike Hammurabi, épp úgy Mózes, Ábrahám, Homer, Nagy Károly, Luther, Shakespeare, Goethe, Kant, Nagy Vilmos császár. Ezeket kiválasztotta és kegyelmére méltatta, hogy népeik érdekében úgy a szellemi, mint a fizikai téren az ő akarata szerint nagyszerűt, el nem mulót alkossanak. Hányszor hangoztatta ezt nagyatyám is, hogy ő csak eszköz az Úr kezében.“

A theologia bizony nem ismeri a nagy császár kettős kinyilatkoztatását s meg vagyunk róla győződve, hogy Hammurabi csak úgy nem tartotta magát az isteni kinyilatkoztatás organumának, mint Homér vagy Kant. Azt mi is megengedjük, hogy vannak „providenciális“ emberek s ilyenek voltak a császár által felsoroltak is bizonyos tekintetben — hiszen Isten a rosszból is tud jót csinálni! — amennyiben Isten nem teszi közvetlenül, amit közvetve is megtehet. De egy sem állította ezek közül, hogy Isten küldötte őket — talán az egy Luthert kivéve — de ez sem tudta isteni küldetését bebizonyítani, mert sem jövődölést nem mondott, sem csodát nem művelt egész életén át. Már pedig e criteriumok nélkül senkisé ismerhető el Isten küldöttjének s következőleg az sem fogadható el isteni kinyilatkoztatásnak, a mit mond vagy tesz.

Sokkal tisztább fogalma van azonban a császárnak a tisztán vallási kinyilatkoztatásról. „Ábrahámmal kezdődik, — írja szépen — lassan de előrelátással, végtelen bölcseséggel és mindentudással, mert különben elveszett volna már az emberiség. És ezzel megkezdődik a legbámulatraméltóbb

működés, Isten megnyilatkozása. Ábrahám törzse s a belőle származó nép vaskövetkezetességgel az egy Istenben való hitet tartja a legszentebbnek. Óvnia és ápolnia kell azt. Az egyiptomi rabságban szétforgácsolva, a széjjelvált darabok Mózes által ismét összeforrasztatnak, még mindig azzal az igyekezettel, hogy „monotheismusuk“-at megtartsa. Istennek közvetlen beleavatkozása ez, melylyel újból feltámasztja a népet. S így megy az tovább évszázadokon át, míg meg nem jelenik a Messiás, kit a próféták és zoltárosok előre hirdettek és jeleztek. Ez Istennek legnagyobb megnyilatkozása a világon! Mert ő maga jelent meg a fiúban; Krisztus Isten; Isten emberi alakban. Ő megváltott minket, ő buzdít minket, ő hívogat, hogy kövessük; érezzük magunkban az ő tüzét égni, az ő részvétét, mely erősít, az ő velünk való elégedetlenségét, mely megsemmisít, de értünk való közbenjárását, mely megment minket. Diadal tudatában, egyedül az ő szavára építve, megyünk munkán, gúnyon, inségen, nyomoron s a halálon keresztül, mert ő benne Istennek kinyilatkoztatott szavát bírjuk, és ő soha nem hazudik.“

Ki ne ismerne e szavakban a dicső aacheni hitvallás visszhangjára? Mily messze áll e felfogástól Delitzsch dr. az ő tagadásaival? A pozitív hit ily határozott alakban való megvallása csak örömmel tölti el lelkünket annál is inkább, mert a német protestáns egyház summus episcopusától jött, kit a hitetlenséggel saturált rationalismus leghatalmasabb pártfogójának akart tekinteni, miután Delitzsch dr. elég vakmerően, hogy ne mondjuk tolakodóan őt annak proklamálta.

A császár levelének befejező részében még ezeket mondja: „Részemről is magától értendőnek tartom, hogy az ó-testamentum sok oly fejezetet foglal magában, melyek tisztán embertörténeti jellegűek és nem képezik „Isten kinyilatkoztatott szavát.“ Tisztán történeti leírások ezek mindenféle eseményekről, melyek Izrael népének politikai, vallási, erkölcsi és szellemi életében mentek végbe . . . Én tehát ezen következtetésekre jutok: a) Hiszek egy, egyedüli Istenben. b) Hogy róla taníthassunk, szükségünk van bizonyos formára,

kivált gyermekeink azámára. c) Ez a forma eddig az ó-tesztamentum volt mostani hagyományos alakjában. Ez a forma a kutatás, a föliratok és az ásatások eredményeinek tanulmányozása folytán bizonyára lényegesen fog módosulni, de az nem baj . . . a magva, a tartalma ugyanaz marad . . .“

Vilmos császár itt nyilván Luther hívének vallja magát. Amint Luther eliminált a szentírásból egynémely fejezetet, sőt egész részeket, úgy tesz a császár is. De nem veszi-e észre, hogy ismét ellenkezésbe jön önmagával, midőn Delitzschnek bűnül rójja fel, amit maga is tesz, kénye-kedve szerint változtatván a szentírási canont?!

Különben levelével nem is érte el célját. Csillapítani akart, pedig ellenkezőleg még jobban felhábortotta a kedélyeket most már mindkét táborban. A racionalistáknak u. i. nem elég racionalistikus, a hívőknek nem eléggé hívő. Szigorúbb kritikát azonban aligha gyakorolt felette bárki is, mint a „Protestantenblatt“ egyik cikkezője, aki a 9. számban ilyképen ír szöszerinti fordításban: „Ha a császár Delitzschnek határáthágásról tesz szemrehányást, Delitzsch is azt mondhatná neki, s ha ő nem tette, mi teszszük, kimondván, hogy a császár szintén áthágta a határt, midőn oly kérdést akar eldönteni, melyben nincsen szakismerete. Mi e nézetünkkel — úgy véljük — nem vétünk a császár személyének tartozó kegyelet ellen, de miként a nyelvészeti kérdésekben a nyelvészt, a hadászatiakban a katonatisztet, úgy a vallástaniakban a theologust illeti a döntés. Még a legnagyobb szellem sem illetékes minden kérdésben!“

A dicső acheni hitvalló tanolja meg a hívők e méltányos felháborodásából, hogy a ki egyszer Krisztus keresztyje alá állt s annak oltalma alá állítá egész családját, annak nem illik a Krisztust tagadók vagy őt megvetők előőrseivel kaczerkogni! A „lágymeleg“-ekről azaz „sem hideg, sem meleg“-ekről rettenetes ítéletet mond az apocalyptikus levélíró!

X. Befejezés.

A biblikus rationalismus tehát szaporodott egy sovány füzettel. A tapsok elhangzottak, a lárma elcsendesült s a józan kritika megszólalt. Babylon nem czáfolja a bibliát! Ellenkezőleg, megerősíti azt! Évezredek törmelékekből feltámad az igazság, mely nem engedi magát soha agyontiportatni. Néma kövek kiáltanak vétót amaz áramlat korifeusainak, mely megfelelnek az ősök pietásáról s kivette a lélekből a természetfölöttinek hitét, irtó hadjáratot indított minden ellen, a mi Istenre emlékeztet és gátul szolgálhatna a szabad gondolkozásban és cselekvésben. Szomorú gárda, élén a XVI. század vakmerő reformátorával. Ő megtette az első lépést, ő kitűzte a lázadás zászlaját és reáírta a szabad értelmezés jelszavát, előre nem látván, hogy követői mennyire túl fogják őt szárnyalni ez irányban. Hiszszük is, hogy ha most feltámadna, tiltakoznék ama kitüntetés ellen, melyel őt szeretik atyjuknak, vezérüknek, útmutatójuknak mondani korunk hitetlen rationalistái.

De úgy szokott az lenni. A romlás lassan, de biztosan terjed. A rothadásban is van — fejlődés, növekedés. A hanyatlásnak is van — története, szomorú története. Az első ballépés — a végső romlásnak kezdete. Luther szakít ugyan az egyházzal, de azért hisz a szentírás isteni sugalmaztatásában, hisz a próféták fenséges jövendöléseiben, hisz a csodában, a kegyelemben, a megigazulásban, hisz Jézus Krisztus istenségében, hisz, hogy van örök jutalom és örök büntetés. Korának hite volt ez és ő korának volt gyermeke, s mint ilyen ezt a hittel teli levegőt szivta magába, abban nevelkedett. De a sírjára boruló első század is már mennyit vesztett e gyermekded hitből, mely a középkort betöltötte? Grotius és

Spinoza biblikus munkáit mennyire másféle szellem hatja át? S mily visszataszító e szellem megnyilatkozása a névtelenség leple alatt bujkáló Schmidt Lőrincz szentírási fordításában, ki egyszerűen elhagyja mindazokat a részleteket, melyek akár a Messiásra, akár a Szentháromságra vonatkoznak és általában inkább a maga egyéni véleményeit, illetve tévedéseit írja le a helyett, hogy hűen iparkodnék visszaadni az eredeti szöveget? Herbert gróf rendszerbe foglalja a deistikus nézeteket és egész táborot gyűjt eszméinek. Blount, Hobbes, Locke, Collins, Tindal, Toland, Woolston, Shaftesbury, Mandeville, Chubb, Whiston, Wittey és még sok más mind a „szabadgondolkodásuak“-nak társaságába tartoznak és az angol előkelő világ legkiválóbb tagjai, miként Bolingbroke, Buckingham, Shrewsbury, Wharton és Somers is elvtársaiknak vallják magukat, kik tekintélyes pénzázdozatokkal is támogatják elveik terjesztését.

Ezeknél jár Voltaire iskolába, hogy visszatérve Franciaországba, atyja legyen és megteremtője annak az írtó háborúnak Isten és egyház ellen, melynek szomorú jelenségeit még napjainkban is szemlélhetjük. Franciaországból átcsap a vész német földre s ott, ahol még kevéssel előbb „bibliolatriá“-nak bélyegzett pietással lelkesedtek a szentírásért, ott most önkényes szabályok szerint rendezik és alakítják át a szentírási szöveget. Edelmann, Barhdt, Reimarus, Semler, Eichhorn, Paulus, Lessing mind ennek az iránynak követői és előfutárai Strauss-nak, „akiben napjaink háborúja a szentírás ellen úgyszólván megtestesült. Ő az isteni kinyilatkoztatás összes elleneinek visszhangja volt, ő volt az a fellegvár, melyben a tévely tábora minden erejét összegyűjtötte s ebben rejlik éppen hatalmának magyarázata. Azok, kik őt megelőzték, utat készítettek és tért nyitottak számára; mindazok pedig, kik őt követték, akarva, nem-akarva is vezérüknek tekintették.“ (Vigouroux-Ibach: Die Bibel und die neueren Entdeckungen in Palästina, in Aegypten und in Asyrien. Mainz, 1885. I. köt. 34. l.)

Az írtó hadjárat még most is tart. A szándék mindig ugyanaz, a cél nem változik, csak a harcmódban van el-

térés. Az előbbiek filozófálásával szemben a mostaniak az ásatások révén akarják a szentírás hitelességét és tekintélyét lerontani. Azok a legnevetesebb szofizmákkal kezdték ki a szentírást, ezek ékiratú kőtáblákkal ágyúznak. Azok vakmerően tagadtak, ezek megkísérlik a tagadásokat meg is indokolni s e czélból bejárják a messzi Keletet, jobb ügyhöz méltó buzgósággal gyűjtenek ásatagokat és fáradhatatlan szívóssággal törekesznek ennek a titokzatos könyvtárnak rejtélméit megfejteni.

De mintha hályog ülne a szemükön, nem veszik észre, hogy önmagukat czáfolják, hogy saját tételeik tarthatatlanságát bizonyítják. Mert hívő tudósok is elsajátították annak a különös írásmódnak titkait s mint józan felülbírálok szigorú szemmel ellenőrzik amazok munkáját. S a néma kövek beszélni kezdenek. Különösen hangzik beszédük, és mégsem egészen ismeretlen, amit mondanak. Ki-kicsendülnek belőle az őskinyilatkoztatás szavai, melyek mélyen vésődtek bele az emberiség lelkébe, oly mélyen, hogy nem is vesztek ki belőle soha teljesen. Khorsabad és Kujundsik, Borsippa és Birs Nimrud, Nippur és El-Muquajjar törmelékeiből ki-kicsilámlanak a pátriárkáknak tett s a mózesi kinyilatkoztatás töredékei. Mily különös! Ezeket az alig értelmezhető *töredékeket* egetverő lelkesedéssel üdvözölte a tudós világ s a bibliát, hol nem *töredéket* talál, hanem a hamisítatlan *egész* tárul eléje, elveti, lábbal tiporja és minden gondolható módon megrontására tör!

De a jerichói lárma korainak bizonyult. Az őskori leletek éppen ellenkezőleg megvilágítják, megerősítik és megmagyarázzák a szentírásnak ama helyeit, melyekre eddig még bizonyos értelem-homály borult. Lehetetlenség ebben nem Isten különös gondosságát felismerni, melylyel írott szava felett őrködik. Akkor, a mikor a racionalismus első sorban Mózes öt könyvének történeti hitelességét törekedett megdönteni, egy új tudomány születik meg, mely kibetűzi a föld mélyéből kiásott kövekből a letagadott igazságot. Champollion (1790—1832.) volt az az Istentől küldött lángelme, ki ezt a hétszeres pecséttel lezárt könyvet kinyitotta. Maga

már nem olvashatta, csak megmutatta az utat, mely az igazsághoz vezet, mint Mózes a szentföldre vezető utat az ő népének. Utána egész sereg tudós neki gyürkőzött a nehéz munkának s nyomdokain haladva megfejtette a rejtélyes világ addig megfejthetetleneknek tartott titkait. Azóta az egyiptomi hieroglyfok csodás világosságot vetnek Mózes könyveire és a legapróbb részletekig megerősítik mózesi eredetüket.

Champollion példájára mások ismét az assyr-ásatások megfejtésén fáradtak s ha nem is bírtak oly éles feltaláló észszel, minővel Champollion volt megáldva, kitarásuk és lankadatlan szorgalmuk mégis eredményes volt. Grotefend, Burnouf, Lassen, Rawlinson, Hinks és Oppert érdemei e téren elévülhetlenek. Nekik köszönheti az emberiség, hogy története évezredekkel kiszélesbített. „Ki ne csodálkoznék — mondja szépen Vigouroux — hogy az isteni Gondviselés sirjaikból szólítá elő a holtakat, hogy tanúságot tegyenek a szent írók igazmondóságáról épp akkor, a mikor a német kritika felke-rekedett és azt állította, hogy hitregéknél egyéb nem foglal-tatik a szent történetben?!“ (I. m. I. 161. l.)

Minden elfogulatlan embert meglep az a nagy hasonlóság, mely az ékiratok és a bibliai történetek közt fennáll. S ez bizonyítja éppen legvilágosabban az őskinyilatkoztatás léte-zését, mert a különözés sokkal lényegesebb, semhogy utóbbi az előbbiből lehetne származtatni, de viszont a hasonlóság mégis oly nagy, hogy lehetetlen nem közös forrásra gondolni. Erre az eredményre jutott Döller dr. is legujabban az osztrák Leo-Gesellschaft mult deczember hó 1-én tartott fel-olvasásában. Részünkről azt hiszszük, elég a fennebb tárgyalt vizözön-történetre hivatkoznunk.

Mennyi szó esett pl. a Pentateuchus mózesi eredetéről! Mily heves tollharczot idézett elő az Elohim és a Jehova név? S mily ferde következtetéseket vontak mindebből? „Mózes nem lehet a Pentateuchus szerzője, mert egy és ugyanaz az ember nem adhat kétféle nevet Istennek. S ha vannak helyek, melyek határozottan Mózes-t emlitik szerzőül, (Ex. 24, 4., 34, 27., Num. 33, 1., Deut. 31, 9. 22. 24. stb.) akkor

ez lerontja teljesen szavahihetőségét, tehát: az egész elvetendő.“ Így „okoskodtak“ ők!

De beleszóltak az ékíratok is és megmutatták, „hogymár Mózes előtt állt fenn a Genesisben megörökített hagyomány, és pedig egész teljességében és épségében, egészében épp úgy, mint részleteiben egészen a fejezetekig. Az ékíratú költemény épp úgy tartalmazza a hat napi teremtéstörténet elohistikus leírását, mint a bűnbeesés jehovistikus ecsetelését. Azért nem lehet majd már ezentúl az Isten-név különböző használatából a töredékek különböző korára következtetni. Nem lehet majd arra következtetni, hogy nem írhatta valamennyit Mózes, mert elvitázhatlan tény, hogy mindkét elbeszélés már Mózes előtt is benn foglaltatott a hagyományban.“ (Vigouroux, i. m. I. 184.)

Vagy még egy példa, mily szépen bizonyítják az ékíratok a szentírás szavahihetőségét. Mindenki tudja, mily megbecsülhetlen kincs a népek történetére a Genesis 10. fejezete. Évezredekre nyúl vissza, azokba az ősi időkbe, melyekről különben mitsem tud a történet. A tudósok sok állítását megfeythetetlennek találták s akadtak, akik ezért minden adatát egyszerűen elvetendőnek vélték, nem gondolva meg, hogy az egyesről nem lehet az egészre következtetni. A legujabb időkig legalább kifogásaik jogosultak voltak, csak következtetéseik voltak helytelenek. De az ékíratok némely kifogásra is megadták a kellő felvilágosítást és megfeytettek némely megfeythetetlennek tartott adatot. A nemzetség-táblán többek közt feltűnik, hogy a babiloniak nem soroztatnak a semita népek közé, melyekhez tényleg tartoznak. Hiába törték fejüket ezen a szentírás-magyarázók! Az ékíratok végre világosságot hoztak ebbe a sűrű homályba. Azokból ugyanis megtudtuk, hogy Babylonia őslakói tulajdonképen nem a semita babiloniaiak voltak, hanem az akkadok és a sumerek, egy turáni nép. Az assyriai és babilonai királyok közül is némelyek „a sumerek és akkadok királyai“-nak nevezik magukat. S az assyr nyelv némely szavaiban is rá lehet ismerni e kettős eredetre. „Így erősítik meg az ékíratok a mi tiszteletreméltó bibliánk szavahihetőségét“ mondja Knieschke i. m. 29. I.

Valóban! Az ásatások sötét barlangjaiból egyre nagyobb világosság árad szét s a holt betűk egyre hangosabban csáfolják a modern hitetlenséget. Az igazságot el lehet homályosítani, el lehet nyomni, de megölni — nem lehet! A sárból is, melybe tiporták, felkerekedik, a homályból is, melybe burkolták, előtör, hogy éljen és uralkodjék!

Bár minden szívben élne az „Isten írott szava“ iránti gyermeki hódolat, köteles tisztelet.

Az álfelvilágosodottság száműzte boldogság ismét viszatérne a szívekbe, hogy ott maradjon, míg csak el nem száll belőle a lélek s át nem repül oda, ahol színről-szinre fogja látni a magát kinyilatkoztató Istent!

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	7
A) A szentírás és a kritika	9
B) Dr. Delitzsch felolvasása	14
I. A sabbath	17
II. A paradicsomi bukás	20
III. A vízözön	23
IV. A teremtéstörténet	29
V. A mózesi törvény	35
VI. Az angyalok	37
VII. Scheol	41
VIII. Jahve	44
IX. Ujabb kirohanás	48
X. Befejezés	57

1931/32	1642
---------	------

